

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
HÜQUQ FAKÜLTƏSİ
TƏLƏBƏ GƏNCLƏR TƏŞKİLATI
HÜQUQ JURNALI

Buraxılış 2(1)

May 2020

**BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ HÜQUQ
FAKÜLTƏSİ TƏLƏBƏ GƏNCLƏR
TƏŞKİLATI**

“Hüquq Jurnalı”

-
- *Elmi məsləhətçi:* prof., h.e.d. Əmir Əliyev
  - *Redaktor:* Firavan Əlizadə
  - *Məsul redaktorlar:* Nail Həsənov, Mədinə Bağırova
  - *Redaksiya heyəti:* Mehrubə Abdullayeva, Mirzəhra Miriyeva, Araz Hüseynov, Fidan Əhmədli
-

Buraxılış: 2 / Say: 1, May 2020

Təsis edən:

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi

Nəşr edən:

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi Tələbə Gənclər Təşkilatı

Bakı 2020

**STUDENT YOUTH ORGANIZATION
OF BAKU STATE UNIVERSITY
LAW FACULTY
“Law review”**

- *Academic advisor:* prof., S.J.D. Amir Aliyev
  - *Editor-in-Chief:* Firavan Alizada
  - *Managing editors:* Nail Hasanov, Madina Bagirova
  - *Editorial staff:* Mehruba Abdullayeva, Mirzahra Miriyeva, Araz Huseynov, Fidan Ahmadli
-

Edition: 2/ Issue 1, May 2020

Founder:

The Law Faculty of Baku State University

Publisher:

Student Youth Organization of Baku State University Law Faculty

Baku 2020

Mündəricat

Giriş	6
1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində Hüquq və Haqq Anlayışlarının Qarşılıqlı Əlaqəsi. <i>Rəşid Zeynalli</i>	8
Giriş	8
Nəticə	17
2. Hüquqi Psixologiya. Cinayi Əlaqədarlığın Hüquqi-Psixoloji Təhlili. CM. MADDƏ 307. <i>Vüqar Sadiqli</i>	19
Giriş	19
Nəticə	27
3. Cinayət Prosesinin Tarixi Tipləri və Formaları. <i>Əkrəm Ələsgərov</i>	28
Giriş	28
A. Çəkişmə cinayət prosesi	30
I. Qədim Yunanıstan	30
II. “Məqbul şübhənin o tayında” (Beyond a reasonable doubt)	32
B. İnkvizision (axtarış) cinayət prosesi.....	34
I. “Böyürən Buğa”	36
II. “Kral Hakim” modeli (“Richter-König”)	36
C. Qarışıq (karma) cinayət prosesi	37
Nəticə	39
4. Copyright Protection on Muscial Works. <i>Aysel Musayeva</i>	42
Introduction	42
Conclusion	44

5. Dövlətin Turizm Sferasında Fəaliyyət İstiqamətləri. <i>Lalə Abdurahmanova</i>	45
Giriş	45
A. Turizmin inkişafına dair dövlət tənzimlənməsi	45
Nəticə	46
6. Malların Beynəlxalq Alqı-satqısına Dair Müqavilələr Haqqında Vyana Konvensiyası: Konvensiyanın Tətbiq Sahəsi. <i>Günay Məmmədova</i>	48
Giriş	48
A. Malların Beynəlxalq alqı-satqısı haqqında Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi	48
I. Alqı-satqı müqaviləsi	49
II. Alqı-satqı müqaviləsi anlayışı	50
III. Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi xaricində olan alqı-satqı müqavilələri	51
B. Malların Beynəlxalq alqı-satqısı haqqında Vyana Konvensiyasının predmeti	52
I. Mal anlayışı	52
II. Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi xaricində tutulan mallar	53
Nəticə	54

Giriş

Gündən-günə qloballaşan dünyada hüquq sahələrini və elmlərini öyrənmək vasitələri çoxdan universitet otaqlarındakı mühazirə sərhədlərini aşmışdır. Hazırda dünyanın aparıcı hüquq məktəbləri öyrənmənin müxtəlif metodları üzərində durmadan təhqiqatlar aparır. Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq universitetlər tələbələrin təkcə oxumaqla yox, həm də araşdırmaqla daha çox bilik əldə etdiyini ortaya çıxarmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, hazırda dünyanın aparıcı universitetlərində hüquq jurnallarının çap olunması adəti gündən-günə daha da populyarlaşır.

Yuxarıda bəhs olunan jurnallar hüququn müxtəlif sferalarında tələbələrin elmi araşdırmalar apararaq hazırladıqları məqalələri çap edərək həm müəlliflərin, həm də oxucuların yeni bilikləri nəzəri və praktiki cəhətdən qavraması üçün şərait yaradır. Tələbələr hər məqaləni yazmaq üçün müxtəlif ədəbiyyatlara müraciət edir, bu da onların analitik tədqiq etmə keyfiyyətlərini inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də onların müəyyən hüquq sahəsindəki problemlə mövzu üzrə yazılmış əsərlərlə tanışlığı üçün şərait yaradır.

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi Tələbə Gənclər Təşkilatının “SYO Law Review” jurnalını dərc etdirməkdə məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Məqalə yazan tələbələrin müxtəlif mövzular haqqında araşdırma apararaq nəzəri biliklərə yiyələnməsi və ya mövcud bilikləri inkişaf etdirməsi;
- Oxucuların məqalələri oxuyaraq müəyyən sahə üzrə nəzəri biliklərə yiyələnməsi,
- Məqalə yazan müəlliflərin karyeralarının inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- Məqalə yazan tələbələrə analitik tədqiq etmə biliklərinin öyrədilməsi.

Jurnal giriş və məqalələrdən ibarətdir. Jurnalda dərc olunan məqalə hüququn müxtəlif problemlə sahələrinə sirayət etməklə bu sahələrin araşdırılması, aydınlaşdırılması və müəyyən problemlərin həll olunması üsullarının göstərilməsi funksiyalarını daşıyır. Jurnalda dərc olunan hər bir məqalə giriş, əsas hissə və nəticə hissələrindən ibarətdir. Giriş hissəsində müəyyən problemlə sahə haqqında ümumi məlumat oxuculara çatdırılır. Əsas hissədə müəllif bu sahəni analiz etməklə qaranlıq qalan nüansları aydınlaşdırır, izah edir və qarşıya qoyulmuş problemləri həll etməyə çalışır. Nəticə hissəsi adlanan son hissədə müəllif məqalədə qarşıya qoyduğu məsələlər haqqında yekun rəy bildirir.

***

In the day-to-day getting globalized world, learning the law sciences and branches has crossed the borders of lectures in University labs. Today, outstanding law schools of the whole world are searching new methods of learning. As a result of researches, it is

known that, persons get more information not only with reading the materials, but also with researches. So, publication of law reviews (law journals) is getting popularized day to day.

Above mentioned law reviews give opportunity to students to learn theoretical and practical information with learning and publishing them. Students analyze many sources, and this helps them to improve their analytic research skills.

Main goals of Baku State University Law Faculty Student Youth Organization on publishing “SYO Law Review” are the following:

- Getting new practical and theoretical information or improving their knowledge on concrete field of law by article writing student;
- Getting new practical and theoretical information or improving their knowledge on concrete field of law by article reading students;
- Getting analytical research skills by article writing students;
- To create opportunities for future career of article writing students.

The law review is consisted of introduction and articles. The articles in law review have the functions to analyze, clear and explain the some problematical issues on concrete field of law. Each article in the review has the introduction, main part and conclusion. In the introduction, the author attempts to introduce the issue he or she is writing about. In main part, the author analyzes the issue and its problems, attempts to find the solution of these problems. In conclusion, the author writes his or her final statement about the issue.

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyində Hüquq və Haqq Anlayışlarının Qarşılıqlı Əlaqəsi

Rəşid Zeynalli

**Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası
Hüquq fakültəsi, II kurs tələbəsi**

Xülasə. Məqalədə ilk növbədə hüquq və haqq sözlərinin bir neçə aspektdən izahı verilmişdir. Daha sonra bu sözlərin Azərbaycan Respublikasının müxtəlif qanunvericilik aktlarında işlənmə prinsiplərinə dair nümunələr verilmişdir. Məqalədə, ümumi olaraq, haqq sözünün işlənməsinin vacibliyi diqqətə çatdırılmış və buna dair izahlar verilmişdir. Sonda təkliflərimiz əks olunmuşdur.

Açar sözlər: hüquq, haqq, vəzifə, azadlıq, Konstitusiyaya, Hüquq Nəzəriyyəsi

Giriş. Hüquq, Haqq, Azadlıq və Vəzifə “Dördlüyü” həmişə həm dövlət, həm də vətəndaşlar üçün maraqlı olmuşdur. Maraqlı olduğu qədər bu “Dörtlük” həm də mühümdür. Çünki hər hansısa bir dövlətin qanunvericiliyi və idarəçilik sisteminin formalaşmasında məhz bu 4 elementli mürəkkəb tərkibin böyük rolu vardır. Qanunvericilikdə, yəni hər hansısa bir normativ aktda insan haqlarına nə qədər hörmət olunması, haqların həddi, həmin insan hüquqlarının işlənmə mexanizmləri, insanların dünya görüşü və.s kimi məsələlər nəzərə alınmalıdır. Normativ aktda haqlardan başqa, vəzifələr də ola bilər. Düşünürəm ki, istənilən akta xarakterik olan bir vəzifə vardır ki, o da dövlət və vətəndaşlar tərəfindən aktın müddəalarına bir nəfər kimi əməl olunmasıdır. Vəzifələr elə olmalıdır ki, insanlara verilmiş haqlardan çox olmasın. Haqlardan çox olmasın dedikdə, nəzərdə tutulmuş hüquqları məhdudlaşdırmasın və onların işləmə mexanizmini pozmasın. Zənnimcə, insan və vətəndaş hüquqlarını pozan bir akt sevilməz və nəzərdə tutulan məqsədlərə çata bilməz. İdarəçilik sistemlərinin və rejimlərin təsnifinin bir forması da insan haqlarına verilmiş dəyərə görə aparılır. Nümunə üçün Polis dövləti və Hüquqi dövlət arasında olan əsas fərqi deyək. Polis dövləti adlandırdığımız idarəçilik forması olan dövlətlərdə cəmiyyət həyatının kiçik təfərrüatlarına qədər hər şeyin üzərində nəzarət olur.[1; s.393] Nəzarət olduğuna görə də insanların hüquqları məhdudlaşır, vəzifələr artır. Hüquqi dövlətdə isə insan və vətəndaş hüquqlarına hörmət olunur, ilk növbədə insan və vətəndaş haqları gəlir. İnsan haqlarının aliliyi təmin olunur. [1; s.406]

Hüquq subyektə məxsus seçim imkanındırsa, Vəzifə subyektin başqa subyektlər qarşısında olan öhdəliyidir. Subyekt dedikdə burda həm insanlar, həm də dövlət başa düşülür. Ola bilər ki, bir tərəfin yalnız hüquqlar olsun digər tərəfin isə vəzifələri və ya hər

iki tərəfin həm hüquqları olsun həm də vəzifələri. Burda əsas olan haqlardan vicdanla istifadə etmək və vəzifələri məsuliyyətlə yerinə yetirməkdir.

Haqlardan başqa, mənə baxımından onlara çox bənzəyən azadlıqlar da mövcuddur.

Azadlığa dair müxtəlif fikirlər vardır. Başqa müəlliflərin fikirlərinə istinad etməmişdən əvvəl öz düşüncəmizi bildirməkdə fayda. Bizim fikrimizcə, insan təbiəti etibarilə hər şeyi etməyə qadirdir. Azadlığın da mahiyyəti budur ki, insan müəyyən şeyləri etməkdə sərbəst olsun. Subyektə azadlıq verilsə də, o bundan başqalarının ziyanına istifadə etməməlidir. Tarix boyu azadlığın həddindən artıq olmasının mənfi hallara yol açdığına şahidi olmuşuq. Azadlığa hədd qoyulmadıqda digərlərinin hüquqlarının pozulduğunun dəfələrlə şahidi olmuşuq. Məsələn bizim əyləncə azadlığımız vardır. Burda müəyyən qoruyucu sədd olmasaydı bir şəxs əylənmək məqsədilə və belə bir azadlığı olduğuna görə qonşusunun evini yandırardı. Azadlıq məhdudlaşdırılması nəticəsində bütün insanlara bərabər şəkildə məxsus olan, digərlərinə qarşı ziyansız olan hüquqlar da yaranır. Düşünürük ki, dövlətlər daha ali haqları azadlıq formasında Konstitusiyalarda, qanunlarda müəyyən edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 48-ci maddəsi Vicdan Azadlığı adlanır. Qanunverici orqan burda Vicdan hüququ və ya haqqı sözlərini işlətməmişdir. Bu o deməkdir, hər hansısa dinə etiqad etmək və ya etməmək birbaşa olaraq insana məxsusdur. Hər bir insan fərdi bu yerdə azaddır.

Məqalənin əsasına keçmədən əvvəl diqqətinizi ilk abzasda olan kursivlə yazılmış haqq və hüquq sözlərinə cəlb etmək istəyirəm. Məqalənin Giriş hissəsində haqq, hüquq, azadlıq və vəzifələrdən danışarkən müqayisəli olaraq haqq və hüquq sözlərini siz dəyərli oxuyucularımızın diqqətini cəlb etmək istədik. Hüquq sözü hamıya tanışdır, amma əksəriyyət bu sözün alternativini olan haqq sözündən istifadə etmir. Buna görə də ardıcıl olaraq bu sözlərin mənasını, qarşılıqlı əlaqəsini, qanunvericiliyimizdə yerini, digər dövlətlərdə işlənmə prinsiplərini vurğulamağa çalışacağıq. Diqqət etsək görürük ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində haqq sözünün əvəzinə hüquq terminindən daha geniş istifadə olunur. Nəinki qanunvericilik, hətta doktrinal mənbələrdə bu sözə az-az rast gəlirik. Haqq sözünün lazım olduğu yerlərdə işlədilmədiyini üçün bizə yadlaşdığının şahidi oluruq.

Birinci növbədə sözlərin izahından başlayaq :

Hüquq Nəzəriyyəsiindən məlum olduğu kimi hüquq sözü mənşə baxımından ərəb sözüdür və haqların çoxluğu deməkdir. Hüquq sözü hərfi mənada haqq sözündən törəmədir. Bir şeyi etməyə haqqı olmaq deməkdir. Hərfi mənadan əlavə hüququn anlayışına diqqət yetirək.

Hüquq - cəmiyyətdə tanınan və rəsmi müdafiə ilə təmin olunan bərabərlik və ədalət normativlərinin məcmusu olub, azad iradələrin bir-birilə qarşılıqlı münasibətlərində mübarizəsini və vəhdətini tənzimləyir. [1; s.32]

Hüquq – dövlət tərəfindən rəsmi qaydada müəyyən edilən və qorunan, dövlətin iradəsini ifadə edən davranış qaydalarının sistemidir. [2; s.467]

Yuristpridensiyada hüquq sözündən 2 mənada istifadə edilir. Obyektiv və Subyektiv mənə. Obyektiv mənada hüquq ictimai münasibətləri tənzimləyən normalardır. Bu zaman şəxs deyil, cəmiyyətin mənafeyi üstün tutulur. Subyektiv mənada hüquq isə fərdə məxsus olandır. [3; s.21]Subyektiv hüquq bizim haqqında danışdığımız mövzuya daha yaxındır. Subyektiv hüquq şəxsiyyətin azadlığını, bu və ya digər davranışının mümkünlüyünü, sərbəstlik və təşəbbüskarlıq göstərmək imkanını hüquqi cəhətdən təmin edir.

Mövzunu daha yaxşı anlamaq naminə hüquq elminin də izahını verməkdə fayda vardır:

Hüquq elmi (hüquqşünaslıq) – xüsusi sosial normalardan ibarət olan hüququ, bütövlükdə dövlətin və cəmiyyətin siyasi sisteminin təşkili və fəaliyyətinin hüquqi formalarını öyrənən ictimai (humanitar) elm sahəsidir. [2; s.469]

“Haqq” sözünü deyərkən, hardasa oxuyarkən və ya eşidərkən hamının ağına: “Mənim yaşamaq haqqım var; mənim bərabərlik haqqım var; mənim sosial təminat haqqım var; kimi fikirlər gəlir. Haqq sözü yalnız hüquq üçün xarakterik deyildir. Gündəlik həyatımızda da biz bu sözlə qarşılaşırıq. Məsələn, müəllimin universitetdə dediyi mühazirəyə görə tələbədən dərslər hazır gəlməyi tələb etmək haqqı vardır. Mücərrəd olaraq haqqın nə olduğunu hamı gözəl dərk edir və ondan istifadə etməyə çalışır. Hətta 5 yaşında bir uşaq da oyuncaqları ilə oynamaq haqqı olduğunu bilir. Məsələnin çətin tərəfi budur ki, haqq anlayışının izahı nə Azərbaycan qanunvericiliyində, nə Azərbaycan hüquqşünaslarının ədəbiyyatlarında, nə monoqrafiyalarında, nə də rus müəlliflərin əsərlərində yoxdur. Düşünürük ki, müəyyən bir haqq reallaşana qədər mücərrəddir. Biz nə vaxt ki, həmin mücərrəd sayılan haqdan istifadə edirik və ya həmin haqdan istifadə şansı yaranır bu o deməkdir ki, haqq artıq mücərrəd yox, realdır. Haqq elə bir məfhumdur ki, sanki onu deyərkən insanlar bunun onlara doğulduqları andan verildiyini düşünürlər. Bu cümlə bir qədər Təbii hüquq nəzəriyyəsinin ruhu ilə üst-üstə düşür. Təbii hüquq nəzəriyyəsinin də özəyini məhz bu cümlə ifadə edir – hüquq insanlara yarandıqları andan verilir.

Haqq sözündən gündəlik həyatda başqa mənada da istifadə edilə bilər. Bir şəxs hər hansısa polemikada düzgün mövqə tutduqda, digərləri tərəfindən haqlı sayılır. Haqq həm də düzgünlük anlamında istifadə olunur. Məsələn, Milli Məclis seçkilərində namizədlər seçki qabağı təşviqat kompaniyalarında “Bizim yolumuz haqq yoludur; Xalqımızın haqq səsi;” kimi şüarlardan istifadə edirlər. Haqq sözünün özəliyi və hüquqiliyi də biz deyərdik ki, düzgünlük anlayışından irəli gəlir. Bizim bir şeyi istəməyimiz, ondan istifadə etməyimiz dövlət və cəmiyyət tərəfindən düzgün qarşılanırsa bu bizim haqqımızdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan hüquq ədəbiyyatlarında və qanunvericiliyində haqqın izahına rast gəlmirik. Alternativ olaraq başqa ölkə ədəbiyyatlarına baxaq.

Türk hüquq ədəbiyyatlarında haqqa müəyyən qədər dolğun izah verilmişdir. Dosent Korkut bəy öz kitabında haqqa belə anlayış verir: “Haqq, hüquq tərəfindən tanınan, istifadə edilməsi haqq sahibinin iradəsindən asılı olan, müdafiəsini tələb etmək baxımından şəxsin səlahiyyətli olduğu bir seçim imkanıdır”. Daha yaxşı anlamaq üçün təfsir edək. [4; s.107]

Birinci anlayışda haqqın hüquq tərəfindən tanınmalı olduğu qeyd edilmişdir (hüquq dedikdə, həm qanunvericilik, həm də hüquq elmi nəzərdə tutulmuşdur). Yəni bir haqq yalnız qanunvericilikdə qəbul edilmiş və digər şəxslərə ziyan vermədikdə haqq sayılır. Hər hansısa seçim imkanı digər şəxslərə zərər verdikdə haqq deyil, sadəcə istək sayılmalıdır. Məsələn, bir şəxsin digər vətəndaşın telefonundan xoşu gəlir. Xoşu gəldiyi üçün gedib onu icazəsiz olaraq götürsə və sahiblik etsə bu oğruluq sayılır və hüquqi məsuliyyətə səbəb olar. Bunun əvəzinə o gedib telefonu müəyyən haqq ödəməklə əldə etsə həmin şəxsin telefona münasibətdə mülkiyyət haqqı yaranar. Çünki dövlət mülkiyyət haqqını öz Konstitusiyasında təsbit etmişdir.

İkinci anlayışda haqqın istifadəsinin haqq sahibinin iradəsindən asılı olduğu göstərilmişdir. Yəni, müəyyən bir haqq şəxsə aid ola bilər, lakin ondan istifadə etmək və ya etməmək həmin subyektin öz seçim imkanıdır. Ola bilər ki, müəyyən bir haqdan istifadəyə heç ehtiyac olmasın. Nümunə üçün Konstitusiyanın 30-cu maddəsini yada salaq. Qeyd edilir ki, hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur. Bu haqq Konstitusiya prinsipi olsa da, hamı bu hüquqdan istifadə edə bilməz. Çünki, hamı musiqi bəstələyə, portret çəkə və ya mühərrik ixtira edə bilməz. [6; m.30]

Üçüncü və sonuncu anlayışda haqqın müdafiəsini tələb etmək baxımından şəxsin səlahiyyətli olduğu deyilir. Buradakı fikri belə açıqlamaq olar. Ola bilər ki, şəxsin mülki haqlarından biri pozulub, amma həmin pozulmuş haqqın bərpasının və ya əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək şəxsin öz iradəsindən asılıdır. Daha yaxşı anlamaq üçün normaya istinad edək. Mülki Məcəllənin 23.4-cü maddəsində şərəfini, ləyaqətini və ya işgüzar nüfuzunu ləkələyən məlumatlar yayılmış fiziki şəxsin həmin məlumatların təkzibi ilə yanaşı, onların yayılması nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququ olduğu təsbit edilmişdir.[7; m.23] Norma təbiəti etibarilə dispozitivdir. Yəni şəxs bu haqqını müdafiə edə də bilər, etməyə də bilər.

Son olaraq bunu qeyd etməliyik ki, hər hansısa istəyin, seçimin haqq sayılması üçün bir neçə tələb vardır:

- 1) Hüquq (dövlət) tərəfindən tanınmalıdır
- 2) İstifadəsi iradəvi olmalıdır və müdafiəsi şəxsin istəyinə bağlı olmalıdır.

Haqq hərfi mənada hüquq sözünün tək formasıdır. Haqq fərdidirsə, hüquq ümumdür. Hüquq haqların cəmidir. Hüquq sözü haqq sözündən törəmədir. İstifadə edərkən mənə cəhətdən bir-birinin arasında fərq olmadığına şahidi oluruq. Onu da qeyd etməliyik ki, haqq sözü ilə hüquq sözünün arasında qırılmaz bağ vardır. Hüququn qəbul etmədiyi haqq deyildir.[4; s.107] Haqlar istər Konstitusiyada, istər qanunda, istərsə də fərmanda olduqda hüquq tərəfindən tanınmış sayılır. Bircə şərt budur ki, haqq istənilən bir aktda (normativ, qeyri-normativ, normativ xarakterli) əks olunsun. Haqlar olmadan da hüquq mövcud ola bilməz. Çünki, haqq hüququn təzahür formasıdır. Haqların 2 növü ola bilər. Publik və Xüsusi. [4; s.108]

Publik hüquq sahəsinə aid olan haqlar, vətəndaşların dövlət idarəetməsi sferasında və publik hüquq sahələrinə aid olan haqlardır. Başqa sözlə desək, Publik hüquq sahəsinə aid olan haqlar dövlət və vətəndaşlar arasında olan münasibətləri tənzimləyən hüquq qaydalarından törəyən haqlardır. [4; s.108]

Xüsusi hüquq sahəsinə aid olan haqlar isə yalnız şəxslər arasında olan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarından yaranan haqlardır. Xüsusi haqları özəl haqlar, mədəni haqlar kimi adlar verilir. Bu kimi adlara əsasən türk hüquq ədəbiyyatlarında rast gəlmək mümkündür. [4; s.108]

Zənnimizcə, bir təsnifatı da subyektə görə apara bilərik. Subyekt dedikdə, şəxslər və dövlət nəzərdə tutulur. Elə haqlar var ki, yalnız insanlara aid ola bilər. Məsələn, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə görə həbsə alındığı və ya ittiham elan olduğu andan müdafiəçiyə malik olmaq haqqı vardır. [9; m.91] Bu haqq yalnız xüsusi subyektə, yəni təqsirləndirilən şəxsə aiddir. Xərclər, ordunun saxlanması dövlət qulluqçularının əmək haqqının verilməsi və s. müqabilində dövlətin vergi toplamaq haqqı vardır.

Haqq və hüquq anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsini daha dərinlən təhlil etmək üçün Azərbaycan qanunvericiliyində işlənmə yerlərinə baxaq. Qanunvericiliyə ilk növbədə Konstitusiyadan başlamaq lazımdır. Çünki insanlara verilmiş və dövlət tərəfindən tanınan əsas haqlar və azadlıqlar Konstitusiyalarda əks olunur. Hazırda qüvvədə olan 1995-ci il Konstitusiyasına istinad etməmişdən əvvəl, tarixi ardıcılığı daha dəqiq bilmək baxımından 1937 və 1978 – ci illərdə qəbul edilmiş Konstitusiyalara da baxaq.

Azərbaycanın Sovet Rusiyasının tərkibində olduğu vaxt qəbul edilmiş 1937-ci il Konstitusiyasında 11-ci fəsil Vətəndaşların Əsas Hüquq və Vəzifələri adlanırdı. Bu fəsildə 16 maddə cəm olunmuşdur. Konstitusiyada ümumi olaraq haqq sözündən istifadə olunmamışdır. Haqq sözünün əvəzinə hüquq sözü işlədilmişdir. Bir neçə maddəyə diqqət yetirək:

Maddə 125. Azərbaycan SSR vətəndaşları əmək hüququna, yəni əməklərinin miqdarına və keyfiyyətinə müvafiq olaraq, haqqı verilməklə, qarantıyalı iş almaq hüququna malikdirlər.

Əmək hüququ xalq təsərrüfatının sosialistcəsinə təşkili ilə, sovet cəmiyyətinin məhsuldar qüvvələrinin durmadan artması ilə, təsərrüfat krizisləri imkanının aradan qaldırılması ilə və işsizliyin ləğv edilmiş olması ilə təmin edilir.

Normanın 1-ci cümləsində vətəndaşların əmək hüququna malik olduqları göstərilmişdir. İzahında isə vətəndaşın haqqı verilməklə qarantiyalı işlə təmin olunmaq hüququ olduğu göstərilmişdir. Burada bir məqama da diqqət yetirsək haqq sözündən hüquqi mənada deyil, maddi mənada, yəni əməkhaqqı – maaş kimi istifadə olunmuşdur.

Sovet Azərbaycanının 1937-ci il Konstitusiyasında vətəndaşlara verilmiş ən ali haqlardan biri də Təhsil almaq haqqı idi:

Maddə 128. Azərbaycan SSR vətəndaşları təhsil hüququna malikdirlər.

Bu hüquq ümumi məcburi ibtidai təhsillə, ali təhsil də daxil olmaqla, təhsilin pulsuz olması ilə, ali məktəbdə oxuyanların böyük çoxluğu üçün dövlət stipendiyaları sistemi ilə, məktəblərdə təhsilin ana dilində olması ilə, zavodlarda, sovxozlarda, maşın-tractor stansiyalarında və kolxozlarda, pulsuz olaraq, əməkçilərin istehsal, texniki və aqronomik təhsilinin təşkili ilə təmin edilir.

Normanın dispozisiya hissəsində təhsil almaq haqqı çox müfəssəl ifadə olunmuşdur. Lakin bu qaydada hüquq sözünün əvəzinə haqq sözünün işlənməyi daha məqsədə uyğun olardı. [5; s.54]

1978-ci il Konstitusiyası ilə mövzuya davam edək:

Azərbaycan SSR-nin sayca 4 – cü Konstitusiyasında 6-cı fəsil “AZƏRBAYCAN SSR VƏTƏNDAŞLARININ ƏSAS HÜQUQLARI, AZADLIQLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ” adlanırdı. Konstitusiyanın nə 6-cı fəslində, nə də digər fəsillərində haqq sözündən istifadə edilməmişdir. Bu Konstitusiyaya da Sovet dövründə qəbul edilmişdi. Buna görə də Sovet Rusiyasının təsiri, demək olar ki, hər normada özünü göstərirdi. Buna baxmayaraq daha professional yazılmışdı. Nümunə üçün normalara baxaq:

Maddə 41. Azərbaycan SSR vətəndaşları qocaldıqda, xəstələndikdə, əmək qabiliyyətini tamailə və ya qismən itirdikdə, habelə ailə başçısını itirdikdə maddi təminat hüququna malikdirlər.

Bu hüquq fəhlələrin, qulluqçuların və kolxozçuların sosial sığortası ilə; əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməyə görə müavinətlərlə; yaşa, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə dövlət və kolxozlar hesabına pensiyalar verilməsi ilə; əmək qabiliyyətini qismən itirmiş vətəndaşların işə düzəldilməsi ilə; qocalara və əlillərə qayğı göstərilməsi ilə, sosial təminatın başqa formaları ilə təmin olunur. [5; s.64]

41-ci maddə Maddi təminat hüququ adlanırdı. Maddi təminat haqqında olan norma da ətraflı izah olunub. Hüquq norması hüquq adı ilə ifadə olunsada o dövrün tələblərinə tam uyğun olaraq yazılmışdı. Orda nəzərdə tutulan fikir SSR vətəndaşının istəklərinə

uyğun idi və həmin normalar dövrün tələbləri və dünyagörüşünə mütənasib olduğu üçün haqq sayıla bilərdi.

Keçmiş qüvvədən düşmüş Konstitusiyalardan sonra müstəqillik zamanı qəbul edilmiş Konstitusiyadan danışaq.

Azərbaycan Respublikasının sonuncu qəbul edilmiş Konstitusiyasının 2-ci bölmə 3-cü fəslə əsas İnsan və Vətəndaş Hüquq və Azadlıqları adlanır. İstənilən bir dövlətin haqlara verdiyi qiyməti biz onun Ali Qanunundan – Konstitusiyasından öyrənə bilərik. Azərbaycan Respublikasının digər Konstitusiyalarından fərqli olaraq 1995 – ci il Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqlarını tam sistemli və dolğun şəkildə əhatə edirdi. Bu baxımdan bu Konstitusiya hüquq və haqq anlayışlarını araşdırmaq üçün biz hüquqşünaslar üçün xüsusi mənbədir. Bir neçə müddəyə nəzər yetirək:

Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.[6; m.31]

- Əvvəlcə, onu qeyd edək ki, hüquq tərəfindən tanınmış bu haqq Azərbaycan qanunvericiliyi üçün ilkdir. Bizim köhnə Konstitusiyalarımızda insanlara belə bir haqq verilməmişdi. Dövlət bu cür ali bir normayla öz üzərinə böyük bir məsuliyyət götürür. Bu da Azərbaycan qanunvericiliyinin şəxsə aid olan bir haqq verdiyi qiyməti ifadə edir.

- İkinci onu qeyd edək ki, normanın digər bəndində qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etməyin, ona qarşı zor işlətməyin qadağan olduğu müəyyən olunmuşdur. Sovet dövründə, xüsusən repressiya illərində, həmvətənlərimiz heç bir əsas olmadan, məhkəmə qaydasında sübut edilmədən cəzalandırılırdı. Nəinki şəxsin özü, hətta onun ailə üzvləri və qohumları da qanunsuz olaraq məsuliyyətə cəlb edilirdi. Bu hal isə, ümumiyyətlə hüquq elminin Ədalətlik, Təqsirə görə məsuliyyət kimi prinsiplərinə zidd idi. Lakin müstəqilliyin əldə edilməsi və yeni qanunvericiliklə bu tip problemlər aradan qalxdı. Bu isə o deməkdir ki, son Konstitusiyamız insanların istəklərini haqq kimi təsbit etməklə bərabər normayaratma texnikasından da kənara çıxmamışdır.

Konstitusiyamızda haqq sözü əsas mənasında işlənmişdir. Lakin bir neçə maddədə fərqli mənada işlədilir. Aşağıdakı nümunələrə baxaq:

Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır. (Əmək hüququ) [6; m.35]

Qeyd etdiyimiz kimi haqq sözü başqa mənalarda da işlədilə bilər. Yuxarıdakı nümunədə haqq hüquq sözünün əvəzləyicisi kimi deyil, maaş mənasında işlədilmişdir.

Daha bir normaya baxaq:

Normativ hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafeələrə bərabər münasibətə) əsaslanmalıdır. (Normativ hüquqi aktlar) [6; m.149]

Nümunədə aktın hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmalı olması ideyası təsbit olunmuşdur. Hüquq dedikdə hüquq elminin ümumi prinsipləri və qanunvericilik başa düşülməlidir. Haqq-ədalətin izahını məqalənin ilk hissələrində də izah etməyə çalışdıq. Burada haqq-ədalət dedikdə aktın məzmununun maksimum şəkildə düzgün və ədalətli olması, hamıya bərabər şəkildə tətbiq olunması nəzərdə tutulur. Əlavə olaraq onu da demək də fayda vardır ki, akt yaratmaq dövlətin səlahiyyətində olduğu üçün qanun qəbul etmək, fərman vermək və s. çeşidli dövlət orqanlarının haqqıdır. Ümumi qəbul edilmiş bir prinsip də haqlardan sui istifadənin yolverilməzliyidir. Yəni akt qəbul edən bu haqqından sui istifadə etməməli bilərəkdən vətəndaşların haqlarını pozmamalıdır. Düşünürük ki, qanunverici orqanın qəbul etdiyi bir bəndi genişləndirici təfsir etsək, daha aydın başa düşülər.

Kompleks və baza xarakterli olduğuna görə Azərbaycan Respublikasının bir neçə məəcəlləsinə diqqət yetirək.

Mülki Məcəlləmizdə haqq sözü subyektiv hüquq mənasında deyil, bir neçə yerdə maddi mənada işlədilmişdir. Bir neçə normaya baxaq:

Kooperativ fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin birgə fəaliyyət göstərmək üçün üzvlüyə əsaslanan könüllü birliyi olub iştirakçılarının maddi və başqa tələbatının onun üzvlərinin əmlak pay haqlarının birləşdirilməsi yolu ilə ödənilməsi məqsədilə yaradılır. [7; m.109]

Qanunverici orqan burada pay haqqı deyərəkən, payların miqdarını nəzərdə tutmuşdur.

Digər nümunəyə baxaq:

İctimai birliklərin iştirakçıları həmin birliklərin mülkiyyətinə verdikləri əmlaka, o cümlədən üzvlük haqlarına hüquqlarını saxlamırlar. Onlar ictimai birliklərin öhdəlikləri üçün, ictimai birliklər isə öz iştirakçılarının öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyırlar. [7; m.114]

Bu maddədə istifadə olunmuş haqq sözü məqaləmizin predmetinə uyğun gəlir. Zənnimizcə, haqq sözü bu maddədə bir qədər uyğun işlədilməmişdir. Haqq özü subyektiv hüquqa bərabərdir. Burada isə üzvlük haqlarına hüquqlarını saxlayırlar demək bir qədər mənə cəhətdən uyğunsuzluq yaradır.

Əmək Məcəlləsində isə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Əmək məəcəlləsinə baxdıqda haqq sözündən, əsasən, maaş mənasında istifadə edilmişdir. Lakin çox az yerdə haqq sözündən subyektiv mənada işlədilmişdir: həmkarlar ittifaqının üzvü olan işçilərin əmək haqqından həmkarlar ittifaqına üzvlük haqlarının işəgötürən tərəfindən mühasibatlıq vasitəsi ilə tutulmasının təmin edilməsi və 4 iş günü müddətində həmin müəssisənin

həmkarlar ittifaqı təşkilatının xüsusi hesabına köçürülməsi, habelə həmkarlar ittifaqları təşkilatına nizamnamə fəaliyyətini səmərəli təşkil etmək üçün digər zəruri şəraitin yaradılması [10; m.31]. Bu normada haqq sözündən hər 2 mənada istifadə edilmişdir.

Son olaraq Cinayət Məcəlləsinə baxaq. Cinayət Məcəlləsində, ümumiyyətlə, haqq sözünə az rast gəlirik. Bir normanın dispozisiyasında haqq sözünə yer verilmişdir. Nəzərinizə çatdıraq: Xeyli miqdarda vergiləri, işsizlikdən sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma - cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki misindən dörd mislinədək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. [8; m.213]. Bu maddədə sığorta haqqı deyərək sığorta pulu nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, Cinayət Məcəlləsi publik hüquqa aid normaları özündə cəm etmişdir. Burada insan haqlarına daha həssas yanaşılmalıdır. Məhz bu səbəbə görə yaxşı olardı ki, Cinayət və Cinayət Prosesual Məcəllələrində haqq sözünə geniş yer verilməyi məqsədə daha uyğundur.

Məqaləmizin predmetini təşkil edən hüquq və haqq sözlərinin qarşılıqlı əlaqəsini bir az daha genişləndirək.

Əvvəldən danışdığımız kimi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində haqq sözündən subyektiv mənada demək olar ki, işlədilmir. Haqq sözü birbaşa insana aid olan seçimləri ifadə etmək üçün ideal bir termindir. Bununla bərabər onu vurğulamaq istərdik ki, bəzi seçimlər hüquq sözü ilə də ifadə oluna bilər. Xüsusən, bu siyasi seçimlərə aid ola bilər. Seçmək və seçilmək müasir siyasi sistem üçün ən vacib elementlərdəndir. Lakin seçilmək üçün müəyyən bir şərait olmalı və ən əsası da xalqın səsi gərəklidir. Fikrimizcə, bu cür hallar birbaşa insanın istəyi və dövlətin təstiqlə ilə olmur. Burada 3-cü bir şərt meydana çıxır-digər vətəndaşların istəyi. Ona görə Seçmək və Seçilmək haqqı əvəzinə Seçki hüququ demək məqsədə uyğun olar. Başqa bir halı da misal göstərək. Müqavilə əsasında şəxslə bizim aramızda müəyyən haqq və vəzifələr meydana gəlir. Məsələn, biz şəxsdən işini daha yaxşı yerinə yetirməyi tələb edə bilərik. Bu bizim haqqımız sayılır. Lakin bu haqqın da yaranması üçün sırf bizim istəyimiz və dövlətin buna razılıq verməsi kifayət deyildir. Bu haqqın meydana gəlməsi üçün öhdəlik götürən şəxsin də razılığı gərəklidir. Ona görə də biz burada haqq sözü əvəzinə hüquq sözündən istifadə etsək daha gözəl ifadə alınar.

Burdan belə bir nəticə hasil edirik:

- Siyasi seçimlərə
- Əqdlərdən törəyən iradəvi seçimlərə hüquq deməyimiz daha yaxşı olar. Çünki bu və buna bənzər seçimlərin haqq olaraq adlandırılması üçün 3 şərtin gərəkli olduğunun gördük. Seçimin haqq olması üçün sadəcə 2 şərt müəyyən etmişdik. İyerarxiyada haqlar daha yüksəkdə dayandığı üçün bu cür seçimlərin hüquq adlandırılması daha düzgün olardı.

Qanunvericilik aktlarından sonra haqq və hüquq sözlərinin digər dövlətlərdə istifadə edilməsinə baxaq.

Şimal sərhəd ölkəmiz Rusiyada həm obyektiv, həm də subyektiv mənada право (pravo) sözündən istifadə edilir və bu söz bizdəki hüquq sözünə tən götürülür. Hüquq elminə böyük töhfələr vermiş İngiltərə və Amerikada right və law anlayışlarından istifadə olunur. İnsanlara məxsus ayrılmaz seçim imkanları right (haqq) adlanır. Hüquq sistemlərini Avropa hüquq sistemində inteqrasiya edən Türkiyə də hukuk və hak sözlərindən geniş istifadə olunur. İstifadəsi və müdafiəsi insana məxsus olan, dövlət tərəfindən tanınan seçimlər haqq sayılır. Hüquq Türkiyə qanunvericiliyində əsasən obyektiv mənada daha çox işlədilir. Lakin subyektiv mənada da hüquq sözündən istifadə olunduğunun şahidi ola bilirik.

Mövzunun sonunda təkliflərimizi qeyd edək:

- 1) İlk növbədə haqq barədə məlumatı olan müəllimlər, hüquqşünaslar öz fikirlərini istər biz tələbələrlə, istərsə də öz kollegiyaları ilə bölüşməli və yeni yaranmış bu institutu inkişaf etdirməyə cəhd etməlidir.
- 2) Bacardığımız qədər xarici dövlətlərin təcrübəsini nəzərə almalıyıq və hüquq elminin inkişafı naminə bundan istifadə etməliyik.
- 3) Yeni qəbul edəcəyimiz aktlarda mümkün qədər haqq sözündən geniş istifadə etməliyik. Nəzərdə almalıyıq ki, qüvvədə olan məcəllə və digər normativ aktlarımızda bunu etmək mümkün deyildir. Çünki bu qədər dəyişikliyi etməyə zaman yetməz.
- 4) Kütləvi informasiya vasitələri və dövlət orqanları subyektiv mənada hüquq sözünün əvəzinə haqq sözündən istifadə etməlidir.

Nəticə. Düşünürük ki, haqq sözünün istifadəsi müsbət nəticələrə aparacaqdır. Qeyd etdiyimiz kimi haqlar hüquqlardan daha üst pillədədir. Bu isə dövlətimizin ali məqsədinə xidmət edəcəkdir. Çünki insan haqlarına göstərilən diqqət və verilən qiymət onların nə formada və harada təsbit olunmasında özünü biruzə verir. Biz Konstitusiyamızda hüquq və haqqın nə olduğunu, eləcə də onların bölgüsü aparılsa Avropa hüquq sistemində inteqrasiya prosesinə biz də qoşularıq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1) Vasili Lazarev, Ümumi Hüquq və Dövlət Nəzəriyyəsi, Qanun Nəşriyyatı, s490 (2014)
- 2) Aqşin Quliyev, Hüquq Ensiklopediyası, Qanun Nəşriyyatı, s1087, (2007)
- 3) Ziyafət Əsgərov, Elşad Nəsirov və Mübariz İsmayılov, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüququn Əsasları, Qapp-Poliqraf, s440 (2003)
- 4) Korkut ÖZKORKUT, Hukukun Temel Kavramları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s231, (2013)

- 5) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaları, (kitab halında)
- 6) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, (1995), (son əlavə və dəyişikliklərlə)
- 7) Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, (1999) (son əlavə və dəyişikliklərlə)
- 8) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, (1999) (son əlavə və dəyişikliklərlə)
- 9) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi, (2000) (son əlavə və dəyişikliklərlə)
- 10) Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, (1999) (son əlavə və dəyişikliklərlə)

2. Hüquqi Psixologiya. Cinayi Əlaqədarlığın Hüquqi-Psixoloji Təhlili. CM. MADDƏ 307.

Vüqar Sadiqli

**Bakı Dövlət Universiteti
Hüquq fakültəsi, III kurs tələbəsi**

Xülasə. Məqalə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 307-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət barəsində xəbər verməmə və ya qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayətinin hüquqi-psixoloji təhlilinə həsr olunmuşdur. Cinayi əlaqədarlığın əsaslı hüquqi-psixoloji təhlili müasir dövr hüquq psixologiyası elmində ən əhəmiyyətli hadisələrdən biridir. Belə ki, bu, nəzəri-praktiki təhlil həmin cinayətin hüquqşünaslar və hüquq psixoloqları tərəfindən daha yaxşı mənimsənilməsinə, hazırlanan cinayətlərin ictimai təhlükəli nəticələrə səbəb olmadan vaxtında qarşısının alınmasına, törədildikdən və ya gizlədildikdən sonra maddi izlərin daha erkən, təqsirkarların isə daha səmərəli şəkildə ələ keçirilməsinə şərait yaradacaq, həmçinin düzgün ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə birbaşa təsir göstərəcəkdir.

Açar sözlər: cinayət barəsində xəbər verməmə; qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə.

Giriş. Bəhs edilən cinayətin təhlilinə keçməzdən qabaq hüquqi psixologiyada mövcud olan cinayi əlaqədarlıq anlayışına qısaca nəzər salaq. Cinayi əlaqədarlıq, hazırlanan və ya törədilmiş cinayətlə qabaqcadan heç bir bağlılığı olmayan şəxsin bir neçə psixoloji aspektlərin istinadında həmin cinayət barədə hüquq mühafizə orqanlarına xəbər verməməsində, təqsirkarı görməzdən gəlməsində, habelə təqsirkarın özünün, ya da mövcud maddi izlərin gizlədilməsində ifadə olunur. Baş vermiş cinayətlə qabaqcadan bağlılığın olmaması amili burada olduqca vacibdir. Belə ki, cinayətdə qabaqcadan bağlılığın olması, bir qayda olaraq, iştirakçılığın yaranmasına səbəb olur. Bu, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 31-ci maddəsində də açıq şəkildə ifadə olunmuşdur: İki və ya daha çox şəxsin qəsdən cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq sayılır (2, 49.)

Cinayət hadisəsinin nə zaman, harada və kim tərəfindən törədiləcəyi hadisə anıadək hüquq mühafizəçiləri üçün məchul qalır. Lakin cinayəti törədən icraçı (yaxud birgə icraçı), təhrikçi, köməkçi, təşkilatçı, plan üzrə əmri verən cinayət qrup lideri, bəzən cinayət qrup üzvü törədiləcək cinayətin məkanını, zamanını, hətta kim tərəfindən törədiləcəyini təxmini (məsələn, adam öldürmə cinayətlərində), yaxud qəti (məsələn, terrorçuluq cinayətində) olaraq bilir. Lakin bu şəxslər cinayətin baş verməsinin qarşısını almır, hətta onun həyata keçirilməsinə göstəriş verir (cinayət qrup lideri), yardım göstərir

(köməkçi), şərait yaradır (təşkilatçı), bu cinayətə icraçını şirnikləndirir (təhrikçi) və bəzən də qabaqcadan xəbəri ola-ola bu cinayət barədə hüquq mühafizə orqanlarına xəbər vermir (cinayət qrup üzvü). Belə olduğu təqdirdə iştirakçılıqla törədilən cinayətlərin qabaqcadan qarşısını almaq daha da çətinləşir, çünki törədiləcək cinayət əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanır və bu cinayətdə rolu olan hər bir təqsirkar öz “vəzifəsini” yaxşı bilir. Qeyd edilən bu hal törədiləcək cinayətin ictimai təhlükəliliyini olduqca artırmış olur.

Cinayi əlaqədarlıq hazırlanan, yaxud törədilmiş bütün cinayətlərdə olması ehtimal edilən bir haldır. Cinayi əlaqədarlığın ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, bu, hazırlanan cinayətin hüquq mühafizə işçiləri tərəfindən vaxtında qarşısının alınmasına, cinayət törədildikdən sonra isə təqsirkarın yaxalanmasına və pozulmuş hüquqların bərpa olunmasına mane olur. Cinayi əlaqədarlıq, şəxsin hüquq normalarına, habelə cəza hədəsinə olan münasibəti və onun hüquqi sosializasiyası ilə qırılmaz bağlıdır. Şəxsin hüquq normalarına uyğun davranışı hüquqi sosializasiya nəticəsində formalaşır. Hüquqi sosializasiya şəxsin qanunla qorunan norma və dəyərlər sistemini, hüquqi davranış üsullarını mənimsəməsini, onun qanunla həmrəyliyini və onda sosial məsuliyyət hissini formalaşmasını ehtiva edir.

Bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, hər bir şəxs məhz ailədə ilkin sosializasiya mərhələsini keçərək cəmiyyətdə hakim olan hüquq və əxlaq normaları haqqında məlumat əldə edir. Məhz ailə, olası davranış üzərində sosial nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Lakin ailədə əlverişsiz tərbiyə mühiti və qeyri-sağlam psixoloji iqlim olduqda ilkin sosializasiya uğursuzluğa məruz qalır. Bütün bu cəhətlər isə şəxsin gələcək davranış xəttini seçməsinə öz neqativ təsirini göstərir. Şəxsin hüquq normalarına uyğun davranış xətti seçməsi onun hüquqi şüurunun xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Belə ki, hüquqi şüurdakı qüsurlar hüquqi neqativizm, qanunun tələblərinə etinasız münasibətlə nəticələnir.

Belə olduğu halda, Hüquq psixologiyasında cinayi əlaqədarlığın şərti olaraq 2 əsas yaranma halından danışa bilərik. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Cinayət barəsində xəbər verməmə; 2. Qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə; Cinayət barəsində xəbər verməmə cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 307.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur: Ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin hazırlanmasını və ya törədilməsini bilərək həmin cinayət barəsində xəbər verməmə (2, 386.). Buradan göründüyü kimi Qanunverici xəbər verilməyəcək cinayətin ağır və ya xüsusilə ağır cinayət (bu təsnifat CM-in 15-ci maddəsində verilmişdir) olmasını məxsusi qeyd edir. Xəbər verməmə özlüyündə hərəkətsizliyi ehtiva edir və hazırlanan, yaxud törədilmiş cinayətin hakimiyyət orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə bildirilməməsində ifadə olunur. Bir məsələ də vardır ki, şəxs cinayət barədə məlumatı etibarlı mənbələrə söykənməlidir, misal olaraq, şəxs özü cinayət faktını görməlidir, yaxud bu cinayəti cinayətkarın özündən duymalıdır. Əks halda arada gəzən söz-söhbətlərdən əldə olunmuş məlumat bu maddə üzrə məsuliyyəti istisna edir, çünki cinayəti xəbər verməmə cinayətinin özü də təhlüləli bir cinayətdir. (8, 406)

Cinayət barəsində xəbər verməmə cinayətini törədən əlaqədarın əməli onun hüquq normalarına zidd olan psixi münasibəti ilə səciyyələnir. Belə ki, bu münasibət üç əsas əlamətin nəticəsi olaraq ortaya çıxır:

1. Cinayi əlaqədarın dispozisiyada nəzərdə tutulmuş davranış qaydasına olan münasibəti; 2. Sanksiyada qeyd edilən cəza hədəsinə və həmin cəzanın nəticələrinə olan etinasızlıq; 3. Cinayi əlaqədarın neqativ əxlaqi mövqeyi; Dispozisiyada (cinayət barəsində xəbər verməmə cinayətində) qadağan edilmiş davranış qaydasına olan psixi münasibət bir neçə əsasla şərtlənir. Bunlardan birincisi sosial amillər, yəni şəxsin əhatə olunduğu sosial mühitdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi şəxsin ilkin sosializasiyası ailədən başlayır, lakin ailə mühitinin əlverişsiz olması şəxsin gələcək həyat fəaliyyətinə olduqca mənfi təsir göstərir. Bundan başqa şəxsin iştirak etdiyi qruplar, yaxın çevrəsi də onun fəaliyyətini və davranışını şərtləndirir. Məşhur Amerikan motivasyeri Cim Rohun fikrincə desək, dünyadakı ən ağıllı insan da olsanız, olduğunuz mühit qeyri-kafidirsə və ətrafınızda olanlar həmin səviyyədədirsə, öz səviyyənizi qorumağa imkanınız yoxdur, belə ki, hər birimiz ən çox vaxt keçirdiyimiz beş nəfərin ortalamasıyıq (6, #5.). Belə ki, əhatə olunan ilkin və sonrakı sosial mühit əlverişsiz, marginal və ya kriminogen xüsusiyyətlər daşıyarsa, şəxs hazırlanan və ya törədilmiş cinayəti xəbər vermə ilə bağlı sosial məsuliyyətini dərk etməyəcəyikdir. Çünki cinayi əlaqədar cinayət törətmiş şəxslərlə müəyyən məkanlarda mütəmadi vaxt keçirir, çevrəsi və özü üçün cinayət hadisəsi normal bir hal kimi qarşılanır və o, həmin sosial mühitin yaratdığı stereotipləri (məs. “kişinin yanında baş kəsərlər”) qırmaqda aciz olur.

İkinci olaraq bu əsaslara bioloji amilləri də əlavə etməliyik. Belə ki, cinayi davranış bioloji və sosial amillərin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri nəticəsində təzahür edir. Cinayi davranışın təməlində bu amillərdən hər birinin özünəməxsus rolu vardır. Uzun müddət kriminologiya tarixində bu məsələ ilə bağlı bir birini inkar edən bir sıra nəzəriyyələr mövcud olmuşdur. Bu nəzəriyyələrin bir qisminə cinayi davranış yalnız bioloji amillərlə əlaqələndirilir, sosial amillərin rolu inkar edilir, digər nəzəriyyələrdə isə sosial amillərin təsiri mütləqləşdirilirdi. Elmi ədəbiyyatlarda əksər müəlliflər cinayi davranışın bioloji səbəblərinin rolunu psixi anomaliyalar üzərində nəzərdən keçirirlər. Psixi anomaliyalar psixi fəaliyyətin xəstəlik səviyyəsinə çatmamış, lakin bəzi şəxsi keyfiyyətlərin dəyişikliyə uğraması hesabına meydana gələn və yayınan davranış formaları kimi qeyd olunur. Psixi anomaliyalar müəyyən ekstremal şəraitdə insanı konfliktli situasiyanın təsirinə dözümsüz edir, şəxsin bir sıra sosial cəhətdən əhəmiyyətli keyfiyyətlərinin inkişafına, onun mühitə adaptasiyasına mane olur, özünə nəzarət mexanizmini və sosial məsuliyyətini zəiflədir və həmçinin davranış seçimini məhdudlaşdırır, impulsiv, düşünülməmiş, o cümlədən hüquqazidd əməlləri törətməyə sövq edən amil kimi çıxış edir.

Hüquq psixologiyasında cinayətkarlığın səbəbləri, cinayətkar şəxsiyyəti ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. XX əsrin məşhur tədqiqatçılarından olan Avstriya psixoloqu və psixiatri Ziqmund Freydin (1856-1939) yaratdığı psixanalitik nəzəriyyə

freydizm adı ilə də məşhurdur. Freydə görə, insan davranışı ictimai inkişaf qanunları ilə deyil, irrasional (latınca – irrationalis ağılla idarə olunmayan deməkdir), şüursuz psixi qüvvələr tərəfindən idarə olunur. İnsan guya öz mühiti ilə həmişə gizli müharibə vəziyyətində olur. Bununla da Freyd psixi hadisələrə yeni anlayış – şüursuzluq və şüuraltı anlayışını gətirmişdir. Onun fikrincə şəxsiyyətin strukturunda üç komponent mövcuddur: O (id), mən (eqo), yüksək-mən (super-eqo). Z.Freyd birinci komponenti (id) şüuraltı, ikincini (eqo) şüur, üçüncünü isə (super-eqo) yüksək şüurluluq kimi təhlil edirdi. Z.Freydə görə id (o) məhz elə sahədir ki, orada yalnız sıxışdırılmış şüursuz instinktlər hökmranlıq edir və onlar həzz prinsipinə tabe olurlar. Buna görə də prinsipcə onlar dərk edilə bilməzlər. İd'də həmçinin ödənməyən tələbatlarımız, gerçəkləşə bilməyən arzularımız, sosial, əxlaqi, hüquqi normalara uyğun gəlməyən istəklərimiz toplanır. Freydə görə, məhz bu təhriklər insanın davranışını müəyyən dərəcədə idarə edən təhrik kimi çıxış edir. (7, V19.) Mən (eqo) bir tərəfdən şüursuz instinktlərin ardınca gedir, digər tərəfdən gerçəkliyin norma və tələblərinə tabe olur. Eqo artıq sosial normaları mənimsəyib və cəmiyyətin tələbinə uyğun davranmağı bacarır. Yüksək – mən (super-eqo) cəmiyyətin əxlaqi tələbatlarının bir növ məcmusudur. Başqa sözlə, o, insanın hələ uşaqlıq dövründən mənimsədiyi, avtomatlaşmış sosial norma, inam və əxlaq qaydalarından ibarətdir. Freyd hesab edirdi ki, Super Eqo həyatı boyu İd'lə münaqişədə olur, çünki onların tələbləri bir-birinə uyğun gəlmir. Buradan da görüldüyü kimi şəxsin cinayi əlaqədarlığı id'də barınan cinayi instiklərinin məhsuludur. Belə ki, şəxs özü etmək istədiyi cinayi davranışı başqasında görməklə cinayi təskinlik tapır. Şəxsin super eqo'su isə onun əhatə olunduğu əlverişsiz sosial mühitə uyğunlaşıbsa, şəxs xəbər vermə ilə bağlı sosial məsuliyyəti həyata keçirməyə ehtiyac duymur. O zaman ortaya bu düstur çıxır:

- Cinayi əlaqədarlıq = kriminal meyl + bilinən kriminal situasiya/Super Eqo'nun nəzarəti. Psixanalitik nəzəriyyəyə görə insanın Super Eqo'su nə qədər çox inkişaf edibse (uğurlu sosiallaşma, yüksək mənəvi əxlaqi dəyərlərə sahib olma, iradi – intellektual keyfiyyətlərin yüksək səviyyədə olması, hüquqi və sosial normaların psixikada adekvat inikasası) insan İd'dən gələn təhriklərə məhəl qoymayacaq və dolayısı ilə cinayi davranışa meyil etməyəcək. Bundan başqa, Rus müəlliflərdən O.E.Petruniya şəxsi cinayi davranışa sövq edən amillər arasında kimyəvi dəyişmələri, atom enerjisi təsirini və s. Qeyd edir. O, insanın əhatələndiyi təbii ətraf mühitin də insan psixasına təsir etdiyi fikrini irəli sürür.

Üçüncü olaraq isə ailə münasibətləri şəxsin dispoziyada qadağan edilmiş davranış qaydasına olan münasibətinə təsir edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Buraya yaxın qohumlar və ailə nəfərləri daxildir. Belə ki, şəxs mövcud qadağan olunmuş davranışı etməyi əxlaqi sayır və bu əməli etməkdən çəkinmir və o, daxili təskinliyi öz ailə üzvlərinə “sadiq” olmaqda tapır. Lakin Qanunverici bu məsələdə cinayi əlaqədarın “yanında” yer alır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 66-cı maddəsində qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi haqqında göstəriş vardır. Həmçinin Cinayət Məcəlləsinin 307-ci maddəsinin qeydində göstərilir ki, arvadı (əri),

övladları, valideynləri və qanunvericiliklə dairəsi müəyyən edilmiş digər yaxın qohumları tərəfindən hazırlanmış və ya törədilmiş cinayət barəsində xəbər verməyən şəxs bu Məcəllənin 307.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz. Burada digər yaxın qohumlar dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 7.0.32-ci maddəsində göstərilən yaxın qohumlar — babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr başa düşülür (4, m7.) Lakin bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, şəxsin ona ailəsi qədər yaxın çevrəsi (məsələn. Dostu, yaxud sevgilisi) bu qeyddə nəzərdə tutulmamışdır. Müxtəlif həyat təcrübələrinin mövcudluğu bu fikrə əsas verir ki, şəxsin ailəsi qədər yaxın olan çevrəsi onun həyatında mühüm yerdə dayanır və şəxs onları ailəsi qədər özünə yaxın sayır. Lakin bu imkanın qanunvericilikdə nəzərdə tutulması sui-istifadə hallarına yol açacağına güman versə də, fikrimizcə, prosesual qaydada həmin şəxslərin öz aralarındakı münasibətlər araşdırılmalı və mövcud fakt sübut edildikdən sonra həmin imkan eyni şəkildə tətbiq edilməlidir.

Cinayi əlaqədarın sanksiyada qeyd edilən cəza hədəsinə və həmin cəzanın nəticələrinə olan etinasızlığı onun cinayət barəsində xəbər verməməsinə şərait yaradan əlamətlərdən biridir. Cəzaya münasibət məsələsi və cəza hədəsi bütün insanlara qarşı yönəlsə də, insanların ona münasibəti bir qədər fərqlidir. Bu baxımdan insanların 3 kateqoriyasını fərqləndirirlər:

1. Cəza hədəsinin olub-olmamasından asılı olmayaraq doğru yolda olan, qanuna hörmət edən uğurlu sosiallaşmış; 2. Cəza hədəsinin olmayacağı təqdirdə qanunu pozacaq potensial cinayətkarlar; 3. Cəza hədəsinə etinasız olan şəxslər. Cəza hədəsi onları qanun pozuntusundan çəkindirmək iqtidarında olmur; Cinayi əlaqədarlıq daha çox ikinci, ən çox isə üçüncü kateqoriyadan olan şəxslər tərəfindən törədilir. Belə ki, birinci kateqoriyadan olan şəxs hər vəziyyətdə bu əlaqədarlığı etməkdən çəkinəcəkdir. Belə ki, onlarda hüquqi şüur ali səviyyədə inkişaf etmişdir. Bu isə qanunun və hüquq normalarının sosial baxımdan əhəmiyyətli olmasının dərki ilə bağlıdır. İkinci kateqoriyaya aid olan şəxslərin isə əxlaqi şüuru, əxlaqi şüura qədərki səviyyədədir, yəni ki, bu halda hələ əxlaqi normalar mənimsənilməyib, rəsmi qadağalara isə ona görə riayət edilir ki, əks halda cəzalanma ehtimalı var. Üçüncü kateqoriyalı şəxslər isə cəzaya etinasız olanlardır. Cəza hədəsinin növü və özüylə gətirdiyi məhrumiyyət onları bu əlaqədarlıqdan çəkindirməyə yaramır.

Cinayi əlaqədarın neqativ əxlaqi mövqeyi hüquq normasına zidd psixi münasibətin sonuncu əsas əlamətidir. Cinayət barədə xəbər verməmə cinayəti cinayi əlaqədərdə neqativ əxlaqi mövqe baxımdan formalaşan sosial vecsizlik və sosial ədalətsizlik ilə bağlı yaranır. Sosial vecsizlik zamanı cinayi əlaqədar hazırlanan və ya törədilmiş cinayətə tanıqlıq etsə də, bu, ona maraqlı olmur və cinayətin yarada biləcəyi və yaratdığı ictimai təhlükəliliyə etinasız qalır. “Nəyimə lazımdır, məni maraqlandırmaz?!”, - deyib özündə təsəlli tapır. Lakin bəzi hallarda hadisə haqqında danışarlardan hadisənin səbəblərini tamlıqla öyrənməyə cəhd edir. Sosial ədalətsizlik qorxu duyğusu ilə yaxından bağlıdır. Belə ki, bu,

bilinən kriminogen halın cinayi əlaqədərdə yaratdığı halətdir. O, hazırlanan və ya törədilmiş cinayət barəsində məlumatlı olduqda qayğılanır və cinayətkarın onu biləcəyindən, tanıqlıq etdiyi halın isə onun da başına gələcəyindən ehtiyat edir, yəni ki özünü düşünür, sosial ədalət onu bağlamır. “Yaxşısı susum, yoxsa başıma iş açaram.”, - deyərək nisbətən daxili təskinliyə qovuşur, lakin gördükləri onu düşündürür, hər an narahat vəziyyətdə qalır və bəzən də pik həddə hadisə yerinə meyil edir (6, 247.).

Qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 307.2-ci (Qabaqcadan vəd etmədən ağır cinayəti gizlətmə) maddəsində təsbit olunmuşdur. Bu cinayətdə obyektiv cəhət qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmədə ifadə olunur. Gizlədilən cinayətin qabaqcadan vəd edilməmiş olması burada zəruri əlamət kimi çıxış edir. Gizlətmə dedikdə isə qabaqcadan vəd etmədən cinayətkarın özünü, cinayətin izlərinin, cinayətin törədildiyi alət və vasitələrin, eləcə də cinayət nəticəsində əldə edilmiş əşyaların təqsirkar tərəfindən gizlədilməsində ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür. Burada əsas tərkib ağır, ağırlaşdırıcı tərkib isə xüsusilə ağır cinayətlə ehtiva olunur (3, 592.).

Qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayəti də cinayət barəsində xəbər verməmə cinayəti kimi cinayi əlaqədarın mövcud hüquq normalarına zidd olan psixi münasibəti ilə səciyyələnir. Dispozisyada (qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə) qadağan edilmiş davranış qaydasına olan psixi münasibət bu cinayətdə də bir neçə əsasla şərtlənir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Cinayi mərhəmət; 2. Mənfur niyyətlər.

İstər planlı, istərsə də plansız bütün cinayətlərdə cinayətkarlar mütləq bir xəyata yol verirlər. Bu xətalar uğursuz plan, gözlənilməz şərait və s. Səbəbində yarana bilər. Bu xətdən qurtulub məsuliyyətdən yayınmaq o an hər bir cinayətkarın ən əsas istəyi olur. Bu yerdə isə onlara “mərhəmət” edəcək şəxs onların qurtarıcısına çevrilir. Cinayi mərhəmət hər bir şəxsdə yarana biləcək bir hal deyil. Belə ki, bu əsas, bir neçə əlamətin nəticəsi kimi formalaşır. Bunlardan birincisi cinayi empatiyadır. Burada bağlayıcı tərəf cinayi əlaqədarın cinayəti törədən şəxsin əməlini öz həyatında heç olmasa bir dəfə etməsi (yaxud istəməsi və ya bunu etməyə cəhd göstərməsidir), yəni həmin əməlin bir vaxt özü tərəfindən də törədilməsidir. Bu zaman cinayi əlaqədar mövcud şəraitdə özünü təqsirkarın yerinə qoyur və onunla cinayi empatiya yaradır. İkinci hal cinayəti törədənle cinayi əlaqədar arasında sosial bağın olması ilə şərtlənir. Yəni burada iki tərəf arasında şəxsi, iş, habelə ailə münasibəti olmuş ola bilər. Üçüncü hal isə digər iki haldan fərqli olaraq situativ (həmin vəziyyətdə uyğun) yaranır. Burada cinayi əlaqədarın şəxsi keyfiyyətləri ön plana keçir.

Cinayi empatiya cinayi əlaqədarlığı olan şəxsin şüurunda qiymətləndirici tərəfi ehtiva edir. Yəni burada cinayi əlaqədar, hüquq normasına qarşı şəxsi münasibətini ön plana çəkir. Misal olaraq, cinayi əlaqədar təcrübəsinə əsaslanıb oğurluğu pis əməl kimi qəbul etsə də, imkansız şəraitdə buna çıxış yolu kimi baxır. Bu zaman o daxili təskinliyini

obyektiv şəraiti günahlandırmaqda tapır. (məs. “İşsizlikdir. Neyləsin?! Yazıq imkansızlıqdan oğurluq edib.”)

Sosial bağdan yaranan cinayi mərhəmət cinayi əlaqədarlığı olan şəxsin şüurunda hüquqi şüurunda elementar səviyyənin kəskin deformasiyası ilə bağlıdır. Elementar səviyyə hüquq normaları haqqında təsəvvürlərin hüquqi davranışla üst-üstə düşməsi ilə ifadə olunur. Lakin bu zaman hüquq normaları haqqında təsəvvür kəskin dəyişir. Belə ki, cinayi əlaqədar sosial bağı olan cinayətkarı hüquq normasının riyayətinə təslim etmir, çünki törədilən əməli və bu əmələ görə mövcud məsuliyyəti təqsirkarın üzərinə qondurmur. Bunun başlıca səbəbi cinayi əlaqədarın təqsirkarı tanıması və onun mövcud həyat şəraitinə bələd olmasıdır. Bu zaman daxili təskinliyə “Müəllim adamdır, tutulmasın, adı-sanı var”, - bu ifadəni misal olaraq göstərə bilərik.

Situativ hal cinayi əlaqədarın həmin vəziyyətdə yarana biləcək hiss, duyğu və emosiyalara ilə (həyəcan, qorxu və s.) bağlıdır. Lakin burada da cinayi əlaqədarın hüquqi şüuru özünü göstərir. Belə ki, situativ haldan yaranan cinayi mərhəmətdə cinayi əlaqədarın hüquqi şüuru avtonom səviyyədə olur. Avtonom səviyyədə hüquqi şüurun inkişafı aşağıdakılarla xarakterizə olunur: cinayi əlaqədarın mövcud əxlaq normalarına münasibətdə ümidləri boşa çıxmışdır. O, öz şəxsi əxlaqi prinsiplərinə üstünlük verməyə başlayıb və öz davranışında bunlara riayət edir. Bir sözlə, bu səviyyə cəmiyyətdə mövcud olan əksər əxlaqi və hüquq normalarının inkarı ilə xarakterizə olunur. Bir sözlə cinayi əlaqədar öz əxlaqına uyğun olaraq cinayət hadisəsini qiymətləndirir. Daxili təskinlik “Arvadı namussuz imiş, yaxşı ki öldürüb”, - bu kimi ola bilər.

Mənfur niyyətlər isə əsas kimi tamah motivi ilə əhatələnir. Əsasən, törədilən cinayətdə özünü günahkar hiss etməyən (ilkin təskinlik) cinayi əlaqədar göstərəcəyi “xidmətlər” qarşılığında pul, yaxud vəzifəli şəxsdirsə, məqam istəyini irəli sürür və mövcud vəziyyətdən xeyir qazanmağa çalışır. Onlar əsas daxili təskinliyi “Olan olub, mənə nə?! Xeyrim gəlsin” tərzində tapırlar.

Cinayi əlaqədarlığı olan şəxsin sanksiyada qeyd edilən cəza hədəsinə və həmin cəzanın nəticələrinə olan etinasızlığı onun qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayətini törətməsinə şərait yaradan əlamətlərdən biridir. Cinayi əlaqədarın cəza hədəsinə münasibətini aydınlaşdırarkən hüquqi əhəmiyyətli situasiyada subyektin iki tip subyektini qeyd etmək lazımdır:

1. Hüquq normaları ilə həmrəy olan subyekt; 2. Ətrafdan çəkinərək tabe olan subyekt; Birinci halda subyekt hüquq normalarını öz daxili normalarına çevirdiyi üçün onları rəhbər tutaraq davranır. Yəni təqsirkara qabaqcadan vəd etmədən kömək göstərməyi rədd edir və lazımi davranış qaydasına uyğun hərəkət edir.

İkinci halda isə subyekt cəmiyyətin təzyiqinə tabe olaraq cəzadan və ictimai məzəmmətdən qoxduğu üçün hüquqa zidd davranış törətmir. Lakin cinayətkarların bu tip subyektlərlə həmrəy olması daha yayğındır. Belə ki, onlar asan şirnikləşib, mövcud şəraitin

təsirinə daha tez düşürlər. Qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayəti cinayi əlaqədarlığı olan şəxsə neqativ əxlaqi mövqe baxımından formalaşan inkar, əks-mühakimə və təsəvvür-istinad elementləri ilə bağlı yaranır.

İnkar elementi özündə birləşdirir: təqsirin inkarı, məsuliyyətin inkarı və ziyanın inkarı. Təqsirin inkarı zamanı cinayi əlaqədarlığı olan şəxs özünü şəraiti qurbanı hesab edir və olanlardan öz əməlinin təqsirli saymır (daha çox mənfur niyyətli əsasda). Məsuliyyətin inkarı zamanı cinayi əlaqədar cinayətkarı suçlayır və özünü o anki vəziyyətin qurbanı sayır (daha çox situativ halda). Özünə haqq qazandıрмаğa isə “O an özümü itirdim, onu içəri buraxdım”, - bu şəkildə ola bilər. Ziyanın inkarı zamanı cinayi əlaqədar törədilmiş cinayətlə heç bir əlaqəsinin olmadığını əsas götürərək özünü haqlı çıxarmağa çalışır və cinayətkarı günahlandırır (daha çox empatiyalı cinayi mərhəmətdə). Özünü bəraətdə isə “əməli törədən odur, mənim günahım yoxdur”, - kimi ifadələr işlədir.

Əks-mühakimə zamanı cinayi əlaqədarlığı olan şəxs hüquq mühafizə işçilərinə aqressiv davranır, sanki bununla o, öz əməlinin əhəmiyyətini azaltmağa çalışır. Onu mühakimə edənləri qınayır, məhkəmə sistemini ədalətsiz adlandırır.

Təsəvvür-istinad zamanı cinayi əlaqədar cinayətkarla arasındakı münasibətdən bəraət qazanmağa çalışır və insanlıq borcunu yerinə yetirdiyini və buna görə təqsirkar olmadığını bildirir (daha çox sosial bağlı cinayi mərhəmətdə). Onların özünübəraəti, bir qayda olaraq, “Qonşumuz idi, qapımı açdım, nə bilərdim?!”, - tipində olur.

Beləliklə, qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayətində cinayi əlaqədarın neqativ əxlaqi mövqeyi onun özünümüdafiəsinə yönəlmişdir.

Qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə cinayətində maddi izlər və onların axtarışı olduqca vacib əhəmiyyətli proessual məsələdir. Hüquq psixologiyası axtarışın psixologiyasında cinayətkarın və cinayi əlaqədarın maddi izləri harada və necə gizlətməsini tədqiq edir. Maddi izlərinin cinayət hadisəsində rolu çox mühümdür. Belə ki, cinayət haqqında alınmış məlumatları iki kateqoriyada fərqləndirmək olar: maddi izlər; ideal izlər. Maddi izlərə cinayət hadisəsində istifadə edilmiş alət və vasitələr, meyit və s. Aiddir. İdeal izlər isə şahid ifadələrini ehtiva edir.

Əksər hallarda təqsirkarlar obyektə gizlədərəkən bir sıra psixoloji amilləri nəzərə alır: Cinayi əlaqədar və ya cinayətkar obyektə gizlədərəkən bir çox hallarda yorğunluq amilini əsas götürərək obyektin gizlədilməsi üçün elə yer seçir ki, ora gəlib çıxana qədər müstəntiq yorulub əldən düşsün. Məsələn, təqsirkarlar sənəd və ya pulu rəfin ortasındakı kitabların arasında gizlədir. O, belə bir psixoloji qanunauyğunluğa arxalanır ki, uzun müddətli, maraqsız iş insanı tez yorur. Güman edir ki, axtarış mütləq kənar kitablardan başlanacaq, ortaya çatana qədər müstəntiq yorulacaq, o biri kitablara diqqətsiz olacaq. Başqa bir halda cinayi əlaqədarlığı olan şəxs və ya cinayətkar obyektləri zibil qabında, kirli paltarların içində, iyrenc yerlərdə gizlədir, burada insana xas iyrenclik hissənin əmələ gəlməsinə arxalanır. Bəzən isə xəstənin yatağında, qohumunun qəbrində, müqəddəs sayılan dini

kitabın içərisində gizlədir. Ona görə də belə yerləri daha diqqətlə yoxlamaq lazımdır. Çox təcrübəli cinayətkarlar, nadir hallarda isə cinayi əlaqədarlar olduqca riskli üsuldan istifadə edərək axtarılan obyektləri lap görkəmli yerdə gizlədir. Onlar belə cəhəti nəzərə alırlar ki, insan təbii olaraq gizlədilmiş əşyanı ilk növbədə xəlvəti, göz dəyməyən yerdə axtarır. Bəzən təqsirkarlar obyektləri iki və daha artıq oxşar yerdə gizlədir. Burada məqsəd axtarış aparən şəxslərdə arxayınçılıq hissi oyatmaq, onları axtarışı davam etdirmək fikrindən çəkəndirməkdir.

Nəticə. Araşdırdığımız məsələ özlüyündə çox aspektli olduğundan onun tədqiq edilməsi və yenidən araşdırılması olduqca əhəmiyyətli sayılmaqdadır. Müasir dövrdə törədilmə üsul və vasitələri mürəkkəb və təhqiqat və istintaqı qəliz olan cinayətlərin ifşa edilməsində cinayi əlaqədarlığın hüquqi-psixoloji təhlili hüquq-mühafizə orqanlarına bu sahədə köməklik göstərəcəyinə əminlik yaradır. Belə ki, cinayi əlaqədarlığı olan şəxsin, habelə cinayətkarın fərdi xüsusiyyətləri maddi izlərin tapılmasında çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, xəsis və inamsız şəxs qiymətli əşyaları yaxın yerdə, göz qabağında gizlədir ki, onun yerində olub-olmamasını tez-tez yoxlaya bilsin. Qorxaq və vasvası adam onu ifşa edə biləcək əşyaları uzqaq və kənar yerdə gizlədir. Səliqəli və ehtiyatlı adam əşyaları gizlədərkən hər şeyi yaxşı ölçüb-biçir, əvvəlcədən nəzərə alır, işi təmiz görməyə çalışır. Huşsuz adam isə kobud səhvlərə yol verir. Tənbəl və yüngül adam özünü işə vermir, etibarlı saxlanca yeri tapmaq üçün zəhmətli işə qatlaşmır. Talançılar isə qeyri- qanuni yolla qazandıqları pulları, qiymətli daş-qaş və ya metal şəklində saxlamağa üstünlük verirlər. Onlar xalis qızıl, antik şeylər toplayır, qatı açılmamış, işlədilməmiş pulları saxlamağa meyil göstərirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası – “Hüquq Yayın Evi” – Bakı. 2017.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi – “DİGESTA”. Bakı. 2018.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası – “Hüquq Yayın Evi”. Bakı. 2018.
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi – “DİGESTA”. Bakı. 2018.
5. О.Э. Петруня – “Юридическая психология” – М.: ЕАОИ , 2007. 6. Quote by Jim Rohn in goodreads.com – 5. 7. Z. Freyd – Ego and the ID – (1923-25), СМ. 8. Loos/Westendorf, Rechtzeitige Anzeige und Rücktritt bei § 138 Abs. 1 StGB, Jura 1998.

3. Cinayət Prosesinin Tarixi Tipləri və Formaları

Əkrəm Ələsgərov

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Hüquq fakültəsi, III kurs tələbəsi**

Xülasə. Məqalədə cinayət prosesinin tarixi tipləri və formalarından bəhs edilir. Buna əsasən, cinayət prosesinin çəkişmə, inkvizision, qarışıq (karma) tarixi tiplerindən, onların anlayışı, həmçinin xronoloji, tarixi və lokal tətbiq xüsusiyyətləri araşdırılmış və hər biri haqqında ayrıca bölmədə ətraflı məlumatlar əks olunmuşdur. Məqalədə müxtəlif dövrlərdə cinayət prosesi tiplərinin həyata keçirilməsi üsul və modelləri barədə əsas məqamlara toxunulmuşdur. Sonda mövzuya dair təhlil tipli ümumiləşdirmələr nəticə bölməsində verilmişdir.

Açar sözlər: Cinayət prosesi, çəkişmə, inkvizision, karma, ittiham, müdafiə, təqsirləndirilən şəxs, istintaq

Giriş. Anlayışlar da insanlar və dövlətlər kimi yaranır və təkamül edir. Faktiki olaraq cinayət prosesinin ittiham və müdafiə tərəfləri də tarix içərisində müxtəlif xalqlarda fərqli şəkillərdə meydana gəlmiş, müəyyən zaman müddətində xalqların bir-biri ilə olan əlaqələri nəticəsində bir sıra ortaq və bənzər xüsusiyyətlərə sahiblənmişdir.

Cinayət prosesi, cinayət mühakimə icraatı bir dövlətdə suveren olan siyasi rejimdən olduqca asılıdır, yəni cinayət prosesi dövlətdə azadlıq anlayışına olan münasibətin təsiri altındadır və həmin münasibətdən asılı olaraq həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq cəmiyyətdə tətbiq olunan cinayət prosesi ilə cəmiyyətin sivilizasiya səviyyəsi arasında sıx uyğunluq və paralellik mövcuddur. Bu əsnada cinayət prosesi təməl insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi baxımından hər bir dövlətin əsas qanununun seysmoqrafı rolunu oynamalıdır.

Dövlət ictimai ittiham funksiyasını həyata keçirməklə öz vətəndaşları ilə ictimai münasibətlərə daxil olur. Həmin münasibətlər daxilində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin kimliyindən tutmuş onların istintaqının necə aparılması və ya müdafiə hüququnun hansı ölçülərdə istifadə olunacağı və ya ümumiyyətlə, müdafiə hüququndan istifadə olunub-olunmayacağına qədər bir sıra cinayət mühakimə icraatı məsələləri dövlətdə hakim olan ideologiyadan asılı olaraq şəkil (forma) alır. Eyni zamanda özünümüdafiə və müdafiə hüququnun konkret forması olan ittiham funksiyası, ittiham səlahiyyətləri və dövlət və ya dövlətin ittiham orqanlarının ittihamla bağlı mövqeyi də bir lakmus kağızı kimi həmin

ölkədəki siyasi rejimin əsas cəhətlərini, yəni despotik-demokratik meylləri aşkar ortaya qoymağa imkan verir (5, s.11).

Bu mənada siyasi rejimin əhəmiyyəti bir ucda totalitarizm ideologiyası ilə idarə edilən rejimləri, digər ucda liberal-demokratik idarəetmə sistemində özünü göstərməklə, iki siyasi rejim arasındakı ziddiyyətli fərqlərin hüquqda da qaçılmaz olmasına şərait yaradır. Diqqət etsək, demokratik meyllərin güclənməsi nəticəsində müdafiə hüququnun da təşəkkülünün, əksinə demokratiyanın azalması şəraitində bütün hüquqlar kimi, müdafiə hüququnun da məhdudlaşdırıldığına şahidi oluruq. Bu baxımdan demokratiya və müdafiə anlayışları arasında sıx korrelyasiya mövcuddur və biri digərinə mütənasib şəkildə irəliləyir və ya geriləyir.

Hüquq və azadlıqların təşəkkülü dövründə əhəmiyyətli yeniliklərin meydana gəldiyi vaxtlarda belə ədalət reformasiyaları ilə məşhur olan Prussiya kralı Frederik 1780-ci ildə Ədliyyə naziri Karmerin təklifi ilə sərbəst vəkilliyi ləğv edərək, müdafiəni müstəqil ədliyyə komissarlarına həvalə etdiyindən, ittihamın əhəmiyyəti və azadlıq və müdafiə kimi anlayışlar arasındakı zəruri bağların dərk edilmədiyi dövənlər yaşanmış, müdafiə hüququnun durğunluq və geriləmələrindən sonra çətinliklə inkişaf etdiyinin şahidi oluruq.

Cinayət prosesual qanunun tarixi mədəniyyət tarixinin bəlli bir aspektdən bilinən, görünən tərəfi olduğu və ittihamın da tarixi inkişafının cinayət prosesual qanunların inkişafı ilə paralelliyini nəzərə alaraq, ittiham sisteminin tarixi təkamül ərzində dövlətin ideologiyası ilə olan əlaqəsi mədəniyyət tarixinin də xülasəsini vermiş olur, çünki cinayət prosesual qanunda elə bir dəyişiklik ola bilməz ki, onun ittiham vəzifəsi, səlahiyyəti, hüquq və əhəmiyyətinə təsiri olmasın (9, s.173).

Cinayət prosesinin forması isə onun tipologiyasının tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir və cinayət prosesinin tarixi tipləri, ideal formaları və morfoloji tipləri kimi təsnifatı həyata keçirilir. Onlar arasındakı fərqlər də təsnifat meyarı ilə bağlıdır. Belə ki, cinayət prosesinin ideal formaları və morfoloji tipləri çərçivəsində onun ayrı-ayrı növlərinin xüsusiyyət və cəhətləri məhz tarixi inkişaf zəminində yaranmış, inkişaf etmiş və formalaşmışdır. Buna görə də, cinayət prosesinin forması anlayışının aydın başa düşmək üçün onun tarixi tiplərinin formalaşması prosesinə geniş yer ayrılmalıdır.

Tarixi təkamül ərzində bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmasına baxmayaraq, cinayət prosesinin 3 tarixi forması müəyyən edilmişdir:

- 1.Çəkişmə cinayət prosesi;
- 2.İnkvizision (axtarış) cinayət prosesi;
- 3.Qarışıq (karma) cinayət prosesi.

A. Çəkişmə cinayət prosesi

Ən qədim cinayət prosesi formalarından biri kimi tanınan çəkişmə cinayət prosesi özünün ilk mərhələsində ittihamedici proses kimi tanınmış, erkən orta əsrlərin ikinci mərhələsində bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldığından yolunu çəkişmə cinayət prosesi olaraq davam etdirmişdir.

İttihamedici proses həqiqətin araşdırılmasını tərəflərin «şəxsi məsələsi» mövqeyindən çıxış edən və bu səbəbdən çağdaş cinayət prosesi ilə səsləşən bir sistem olaraq tanınırdı. Bu sistemdə ittiham və müdafiə məqamları, mühakimə məqamından daha əhəmiyyətli hesab olunurdu və maddi gerçək deyil, sadəcə şəkli gerçək önəmli idi. Erkən orta əsrlərdə dövlət orqanları zəif olduğundan cinayət əməlinin toplumla deyil, fərdlərlə əlaqələndirilməsi Erkən Roma İmperiyasında və bir sıra Avropa şəhər dövlətlərində şəxsi intiqamın törədilən cinayətlərin tək çıxış yolu olması fikrinin əhatə etdiyi ittihamedici proses zəruri idi. Hazırda Anqlo-sakson hüquq sistemində və bu hüquq sistemini model olaraq tətbiq edən ölkələrdə ittiham sistemi şəxsin cəzalandırılması üçün digər şəxs tərəfindən təqsirləndirilərək ittiham olunması və ittihamçının ittihamının həqiqiliyinin isbat olunması əsasını özündə ehtiva edir.

I. Qədim Yunanıstan.

1. E.ə.VII əsrdə Solon fərdlərə və dövlətə qarşı qəsdlərdə hər bir vətəndaşa bir sıra cinayətləri ittiham edə bilməsi hüququnu tanıdı. Bu dolayısı ilə ittiham olunan şəxsin müdafiə hüququnu da formalaşdırmışdır. Adı çəkilən müdafiə hüququnun ən bariz nümunəsi e.ə.399-cu ildə Sokratın xalq məhkəməsinin qarşısında sözü kəsilmədən və tam azad şəkildə özünü müdafiə edə bilməsi Antik Yunanıstanda müdafiə hüququnun özünün qızıl çağlarını yaşadığından xəbər verir
2. İttiham funksiyası hər hansı dövlət orqanına deyil, azad vətəndaşlara həvalə olunmaqla açıq şəkildə başqasına aid malın talanması əməlinin və ya şəxslər tərəfindən səlahiyyətlərin mənimsənilməsi kimi «xalq ittihamı» (dikai demosiai) və ya şəxsin aldadılması ilə bağlı «özəl ittiham»lar (dikai idiai) şəklində həyata keçirilirdi
3. Hakimlər (dikasteria) hər il 30 yaşı olan azad vətəndaşlardan 6000 nəfər həddində seçilirdi və baxılan işlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hakimlərin sayı dəyişirdi
4. Cinayət prosesi ordaliya sistemi üzərində qurulmuşdu (trial by ordeal), sonrakı dövrlərdə isə tədricən dəyişərək yazılı dəlillərə əsaslanan ittihamın hakimlər tərəfindən dinlənilməsi şəklində həyata keçirilirdi
5. İlkin dövrlərdə çəkişmə sistemi olmadığından, həqiqətin aşkar edilməsi məqsədilə şahidlər hakim qarşısında and içməsi metodundan istifadə olunurdu. Eyni qayda hakimlərə və ittihamçılara da şamil olunurdu. Məhz bu səbəbdən Homerin dönəmində fərdlər

arasındakı mübahisələrin ürf-adətə uyğun şəkildə həyata keçirilməsinin mövcudluğundan bəhs etmək mümkündür.

6. Tərəflər özlərini müdafiə etmək iqtidarında olmadıqda bu funksiya onların təmsilçiləri- dostları, qadınlar və uşaqlarda ailədəki yetkin kişi cinsinə mənsub olan şəxs tərəfindən, ümumi olaraq isə loqoqraflar – yəni professional danışıq sənəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən həyata keçirilirdi (1, s.120).

İttihamedici prosesdə tərəflərin çıxış etməsi şərt idi, lakin onların özlərini ifadə edə bilməyəcəyi məlum olduqda, onları təmsil edən şəxslər çağırılırdı. Bu baxımdan ittiham və ya müdafiə tərəfinin lehinə çıxış etməsi üçün şəxsin yaxın qohumları və ya dostları (synegoroi) dəvət oluna bilərdi. Lakin bu hal tərəfin xeyrinə olan üsul (vasitə) hesab olunmurdu. İttiham olunan şəxsin nitqini ittiham olunan şəxsin nitqi izləyir və həmin çıxışlar loqoqraflar tərəfindən hazırlanırdı.

Çıxışların müddəti başa çatdıqda məhkəmə katibi qanunları və digər sənədləri yüksək səslə oxuyurdu. Məhkəmədə sübut mənbəyi kimi faktlardan daha çox, hadisə yerinin şahidlərinin bəyanlarına diqqət yetirilirdi və həmin bəyanların araşdırılmasını sadəcə məhkəməyə onları məhkəməyə çağırmış şəxslər həyata keçirirdi. Vətəndaşlıq hüququndan məhrum olunanlar, qadınlar və uşaqlar şahid olaraq dəvət oluna bilməzdilər. Qulların (kölələrin) şahidliyi isə iki tərəfin razılığı üzrə işgəncə ilə həyata keçirilərsə, qəbul olunurdu. Sonda bir tərəfi təqsiri, digər tərəfi təqsirsizliyi simvolizə edən iki qabdan birinə hakimin çınqıl daşı atması ilə iş başa çatmış hesab olunurdu (6, s.6).

Qədim Romada cinayət prosesi, demək olar ki, Qədim Yunanıstandan fərqlənmirdi. Roma hüququnda cinayət əməli insanın tanrı ilə olan əlaqəsinin pozulması faktoru kimi qiymətləndirilirdi. Bu səbəbdən cinayət əməlini törətməkdə ittiham olunan şəxslərə qarşı müdafiə hüququ verilirdi. Həmin hüquq şübhəli şəxslərin təmsilçiləri tərəfindən həyata keçirilirdi. İlk vaxtlar kahinlər tərəfindən yerinə yetirilən bu funksiya e.ə III əsrdə senatorlar və ya yuxarı sinifdən olan “advocatus”lar tərəfindən, e.ə. II əsrdən etibarən müdafiənin ritorika sənəti üzrə xüsusi peşəyə yiyələnmiş “orator (rhetor)”lar tərəfindən həyata keçirilməyə başladı. Romada peşəyə orator olaraq başlamış hüquqşünaslar (jurist) mövcud olsa da, sənətin ustaları sayılan Siseron və Quintilian da daxil olmaqla, texniki hüquqşünaslar (jurist) oratorlardan aşağı səviyyəli hesab olunurdu.

Respublika dövründə “advocatus”ların xidmətlərinə rəğmən əmək haqqı tətbiq olunmurdu. Prinsipat dövründə “orator” və “advocatus”ların maddə müqabilində xidmətlərinə icazə verildi. Lakin bu qayda “jurist”lərə tətbiq olunmadı. E.ə.359-cu ildən etibarən vəkillər toplu halında formalaşmağa başladılar. Bu proses sonralar üzvlük sayı məhdud olan və rəhbər vəkilin mövcud olduğu vəkillər kollegiyasının yaranması ilə nəticələndi.

Çəkişmə prosesinin əsas əlamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Cinayət prosesini həyata keçirmək üçün hər hansısa bir şəxsin ittiham edilməsi önəmli idi;
- 2) Mühakimə zamanı açıq icraat, çəkişmə və şifahilik prinsipləri keçərli idi;
- 3) Mühakimə ittiham və müdafiə tərəflərinin qarşılıqlı mübahisəsi şəklində həyata keçirilirdi;
- 4) Hakim ittihamçı kimi dövlət orqanını təmsil etmirdi, özəl şəxs hesab olunurdu;
- 5) Hakim tərəflərin ortaya qoyacaqları dəlillərdən asılı idi və vicdani qənaətinə əks olsa belə tərəflərin dəlillərinin düzgünlüyünü yoxlayaraq qərar vermək məcburiyyətində idi;
- 6) İttiham və müdafiə tərəflərinin hüquqları bərabər hesab olunurdu;
- 7) Hakim bir növ futbol oynundakı hakim rolunda çıxış edirdi və cinayət hakimin son qənaətinə əsasən törədilmiş və ya törədilməmiş hesab olunurdu.

Çəkişmə cinayət prosesinin əsas vəzifəsi cinayətlə bağlı irəli sürülən iddianın həlli və bu zaman tərəflərin bərabərliyinə (equality of arms) əməl olunmasının zəruri şərt olduğunu nəzərə alsaq, burada icraatın taleyi məhkəmə baxışının tərəflərinin iradəsindən asılıdır. Hətta cinayət törədilmiş olsa belə, ictimai mənafeni müdafiə edən prokuror ictimai iddianı (ittihamı) müdafiə etməkdən imtina etmək qərarına gəlsə və ya ittihamı irəli sürməyə cinayət prosesinin gedişi onun iradəsinə uyğun olaraq yekunlaşacaqdır. Məhz buna görə də, cinayət təqibi üzrə məhkəmədə həyata keçirilən icraat mahiyyət etibarilə iddia icraatından əsaslı şəkildə fərqlənir.

Çəkişmə prosesinin vətəni hesab olunan İngiltərədə XVIII əsrə qədər adam öldürmə, təcavüz, oğurluq, soyğunçuluq kimi daha ictimai təhlükəli cinayətlərdə, yəni «cürüm» cinayətlərində ittiham olunan şəxsin prosesdə rolu yox səviyyəsində idi. Hətta bu cinayətlərin törədilməsi ilə bağlı ittiham və müdafiə tərəfləri irtibata daxil olmurdu. Digər cinayətlərin törədilməsi ilə bağlı müdafiə tərəfinin məhkəmədə danışmaq hüququ nəzərdə tutulurdu. 1696-cı ildə cinayətlərin ən böyüyü hesab edilən «vətənə xəyanət»lə bağlı cinayətlərdə şübhəli şəxslərə ittihamçıya münasibətdə özünümüdafiə hüququ verildi. Lakin bu cür özünümüdafiə «cürüm» cinayətlərinə şamil olunmurdu (2,s.221).

II. “Məqbul şübhənin o tayında” (Beyond a reasonable doubt)

Çəkişmə cinayət prosesi formasının vətəni sayılan İngiltərədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı, bir qayda olaraq, dövlət ittihamçısının irəli sürdüyü ittihamla bağlı şübhələri aradan qaldırdığı, yəni onların sübut edildiyi təqdirdə hakim tərəfindən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə bağlı “cinayətkar” hökmü çıxarıla bilər. Hakim

tərəfindən bu cür hökmlərin çıxarılması üçün şübhələrin öz təsdiqini tapması və maddi həqiqətin müəyyən olunması “məqbul şübhənin o tayında” (beyond a reasonable doubt) prinsipinə əsaslanır.

“Məqbul şübhənin o tayında” anlayışı İngiltərədə məhkəmə sistemi ilə birlikdə IX əsrdən etibarən formalaşmağa başlamışdır. XIII-XIV əsrlərə aid dövlət sənədlərində hakimin cinayət işi üzrə materialları və sübutlarının toplanmasına məhz özünün rəhbərlik etdiyi, şahid ifadəsi mərhələsinin cinayət prosesinin bir tərkib hissəsi olmadığı göstərilmişdir. XVI əsrdə isə şahid ifadəsi mərhələsi cinayət prosesinin əhəmiyyətli hissələrindən birinə çevrilmiş, hakimlərin sübutların və digər materialların toplanması mərhələsinə son qoyulmuş və hakimlər tərəfindən şahidlərin etibarlılığı onların verdikləri ifadələrin irəli sürülmüş ittihamın sübuta yetirilməsi standartları ilə uzlaşması baxımından dəyərləndirilmişdir. İttiham zamanı maddi həqiqətin müəyyən olunması üçün şübhələrin tamamilə aradan qaldırılmamasına və qəti olaraq öz təsdiqini tapmamasına baxmayaraq, şəxsi mülahizələrdən uzaq, dini və məntiqi əsaslara söykənərək sübut edilməsi yolu müəyyən olunmuşdur ki, “məqbul şübhənin o tayında” prinsipinin mahiyyəti məhz bundan ibarətdir (10, s.225).

Prinsipə müvafiq olaraq əgər şübhələrin sübuta yetirilməsi və ya aradan qaldırılması qeyri-mümkündürsə, bu zaman prinsip mahiyyət etibarilə təqsirsizlik prezumpsiyası ilə eyniləşir və təqsirləndirilən şəxsə bəraət verilir.

“Məqbul şübhənin o tayında” prinsipinin inkişafı dövrlərində İngiltərədə hüquq mənbəyi sayılan görkəmli alimlərin rəylərində hakimin cinayət mühakimə icraatında maddi həqiqətin müəyyən olunmasının iki mərkəzə söykəndiyini təsbit edirlər. Birincisi, riyazi dəqiqlikdir ki, bu, özündə mütləq qətiliyi ehtiva edir. Lakin təcrübə ilə bağlı olan məsələlərdə mütləq qətillik müəyyən oluna bilməz. Haqqında bəhs etdiyimiz prinsip məhz ikinci kateqoriyaya aiddir, hansı ki ittiham əsasında hakimin sübutlar və təcrübə ilə müəyyən etdiyi nisbi dəqiqlikdir.

Qeyd olunan standartla bağlı bir sıra hüquq ədəbiyyatlarında və elmi-tədqiqat işlərində yanlış fikir formalaşmışdır. Müəlliflərdən biri qeyd edir ki, burada dövlət (məhkəmənin təmsalında) mühakimə icraatında iştirakla bağlı məhkəmə baxışında tərəflərə bərabər imkanlar tanısa da (equality of arms), bu silahlardan istifadə edilməsinə qarışmır və bununla bağlı tərəflərə köməklik etmir, onların qeydinə qalmır. Hətta keyfiyyətli hüquqi yardımla bağlı pozitiv öhdəliklərinə də dövlət məhz bu fəlsəfi yanaşma əsasında həll edir (4, s.4).

Bu mövqeyin yanlış olduğunu aşağıdakılarla izah etmək olar:

1) “beyond a reasonable doubt” standartı hakim qarşısında iki seçim qoyur: ittiham tərəfi şübhələri hakimin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyini “əminliklə” və ya “əmin hiss eəcək” şəkildə aradan qaldırmadıqda, müdafiə tərəfinin təqsirsizlik prezumpsiyasını əsas götürür və onun barəsində müvafiq bəraət hökmü çıxarır və ya əksinə

mövcud şübhələr aradan qalxdığı təqdirdə ittiham tərəfinin təqsirlilik prezumpsiyasını əsas götürərək ittiham hökmü çıxarır. Qeyd olunan bu iki hal hakimin ittiham və müdafiə tərəflərinin “silahları” və ya hüquqlarının həyata keçirilməsinə kömək mexanizmi kimi nəzərdən keçirilməlidir;

2) Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, “riyazi dəqiqlik”lə baxılması tələb olunan işlərdə hakim passiv arbitr rolunda çıxış etmir, ittiham və müdafiə tərəflərinin çəkişməsinə təsir göstərən şahid ifadələri ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edərək, ön plana ittiham və müdafiə tərəflərinin çəkişməsi çəkilir ki, bununla da hakim bilavasitə həmin “silahlar”dan istifadəyə qanuni müdaxilə etmiş olur;

3) İstər orta əsrlərdə, istərsə də müasir dövrdə müdafiə tərəfinin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı, hətta yuxarıda qeyd etdiyimiz ən ağır cinayətlərdən olan “dövlətə xəyanət” cinayətində belə hakim tərəflərin özünümüdafiə vasitəsi kimi müdafiəçinin (advocate) köməyindən istifadə etməsinə şərait yaradır (“cürüm” cinayətləri istisna təşkil edir, həmin işlər üzrə müdafiəçinin hüquqi yardımı qadağandır).

Müəllifin dövlətin (məhkəmənin təmsalında) tərəflərə hüquqi yardımla bağlı pozitiv öhdəlikləri də yanlışdır. Çünki yuxarıda sadaladığımız məqamlarda işə “riyazi dəqiqlik”lə baxılması öhdəliyi qoyulduğundan, hakimin tərəflərə hüquqi yardımdan istifadə etməyə şərait yaratması onun öhdəlik və ya vəzifəsi kimi deyil, hüququ kimi nəzərdən keçirilməlidir, yəni hakim sonda öz hüquqi düşüncəsinə uyğun təqsirliliyi və ya təqsirsizliyi müəyyən edir və istənilən halda bu səbəbdən hakimin qərarı mübahisələndirilə bilməz. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, müəllifin fikirləri ilə razılaşmırıq.

B. İnkvizision (axtarış) cinayət prosesi.

Tarixi dövr ərzində iddia, müdafiə, ittiham anlayışları cinayət prosesi daxilində bu günkü olduqları mövqeyə təkamül nəticəsində gəlib çıxmışdır. Bu dövr ərzində ilk başda cəza vermənin dövlətin səlahiyyətində olmadığı fikrinin formalaşdığı ibtidai cəmiyyətlərdə cinayətkarların cəzalandırılması şəxsi intiqam və ya ittiham olmadan edam kimi tətbiqlərlə fərdin və ya cəmiyyətin “keyfi” metodları ilə həyata keçirilirdi. Bu səbəbdən adı çəkilən dövrdə hər hansı cinayət prosesi və ya cinayət prosedurundan danışmaq qeyri-mümkün idi.

Zamana, məkana və aid olduqları cəmiyyətə görə cinayət mühakimə icraatının 3 proseduru- hüquq, səlahiyyət və vəzifələri dövlət və ya toplumun fərd ilə maraqları əsasında qurulması istənilən tarazlıq nəticəsində formalaşmışdır. Diqqət yetirsək, Erkən orta əsrlərin birinci yarısında hələ Qədim Yunanıstan və Romada yaranıb inkişaf edən müdafiə (vəkillik) sistemində heç bir dəyişiklik sezilməmişdir. Çünki bəhs edilən çağ cinayətin işgəncə ilə etiraf edildiyi və müdafiə sistemində qarşı olan bir zaman kəsiyi idi.

İttihamedici prosesi qəbul edən Yunan və Roma hüququnun əksinə olaraq, Orta əsrlərdə inkvizisiya qəbul edildiyindən yenidən tumurcuqlanmağa başlayan müdafiə sistemi əsas etibarilə ortadan silinmiş və yox olmuşdur. Bəhs edilən dövrdə müdafiə sistemində qeyd oluna biləcək əhəmiyyətli hadisələrdən biri İntibah dövründə vəkillərin “mülayim, sakit, Tanrıdan qorxan, həqiqəti sevən” olaraq tanınması və Fransa apellyasiya məhkəmələri (parlament məhkəmələri) qurulandan sonra başqa şəhərlərə gedərək müdafiə sənəti ilə məşğul olmaları səbəbilə, vəkillərin xalq arasında “ədalətin gözən cəngavərləri” olaraq adlandırılmasıdır.

İnkvizisiya latınca «inquisitio» sözündən olub, “soruşma, dindirmə, söylətmə” anlamında işlənir. Erkən orta əsrlərin ikinci yarısında mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması, dövlət orqanlarının gücünün artması, eləcə də «Kilsə hüququ»nun təsiri altında ittihamedici proses öz yerini şahidlərin daha üstün mühakimə obyektinə hesab edildiyi və inkvizisiya adlanan axtarış prosesinə vermişdir. Erkən Roma İmperiyasında kölələrə də tətbiq olunan axtarış sistemi Roma Katolik Kilsəsinin Tanrının təmsilçisi hesab edildiyindən səhv etməyəcəyi mülahizəsi ilə XIII əsrdə Papa III İnnosentin əmri ilə kilsə cinayət prosesi olaraq tanınmışdır.

İnkvizisiya (axtarış) sistemi çəkişmə sistemindəki tərəfsiz bir hakimə təqdim olunan sübutların (dəlillərin) toplanmasında passiv davranış aktı yerinə, həmin sübutların (dəlillərin) araşdırılması prosesində aktiv davranış aktının sərgilənməsi nəzəriyyəsinə əsaslanır. Şahidlərin üzvləşdirilməsinə icazə verilməməli idi və iki şahidin şəhadəti (təsdiqləməsi) şübhəlinin cinayətkar qismində cəzalandırılması üçün yetərli idi. Hakim məhkəməyədək mühakimə icraatını və hakim funksiyalarını özündə birləşdirməklə, məhkəmə baxışında tezis, anti-tezis və sintez vəzifələrini mühakimə məqamında irəli çəkərək, bunun müqabilində ittiham və müdafiə məqamları sönük vəziyyətə gətirilərək ikinci dərəcəli əhəmiyyət daşımışdır.

- 1) Hakim dövlət ittihamçısı, müstəntiq, qismən də müdafiəçi funksiyalarını yerinə yetirə bilər;
- 2) Hakim istənilən dəlili toplaya bilər, nə ittiham, nə də müdafiə tərəfləri ilə bağlı deyildir;
- 3) Mühakimənin hər mərhələsində yazılılıq və gizlilik prinsiplərinin tətbiqi zəruridir;
- 4) Onsuz da ittihamçı qismində çıxış edən hakimlə ittiham olunan arasında bərabərlik olmadığından, proses tərəfsiz qərarlarla nəticələnmə bilməz;
- 5) Həm istintaqı aparan, həm də hökmü verən eyni şəxs olduğundan mübahisələndirici üsullarla sübutların toplanması yolu ilə maddi həqiqətin ortaya çıxarılmasının əhəmiyyəti yoxdur. Buna görə də yanlış qərarların verilməsi riski daha böyükdür;
- 6) Axtarış sisteminin pozitiv tərəfi ittihamçıya ehtiyac olmadan da cinayətlərin cəzasız qalmamasıdır;

7) Axtarış sisteminin neqativ tərəfi isə, şübhəli şəxsin müdafiəsiz qalmasıdır. Nəticə olaraq cinayət törətməmiş şəxslərin də cəzalandırılması ehtimalı xeyli yüksəkdir.

I. “Böyürən Buğa”

Təqsirləndirilən şəxslərə, təqsirini etiraf edənə qədər ağılasığmaz işgəncələr tətbiq olunurdu. Bunlardan bəzilərinə nümunə olaraq diri-diri yandırmaq, məhkumu mişarla ortadan ikiyə bölmək, tavana əl biləklərindən asıb ayaqlarına ağırlıq bağlayaraq qol və qıçlarını ayırma, təqsirləndirilənin boğazına kətan bez tıxayaraq su tökmək, yırtıcı heyvanların önünə atmaq və gərilmiş vəziyyətdə olan kabellərə bağlayıb onun uclarını döndürərək vücuda batmasını təmin etmək. Lakin ən məşhur işgəncə üsulu “Böyürən Buğa”dır. Məhkum metaldan hazırlanmış buğa heykəlinin qarnına qoyulur və buğanın altında alovlandıraraq proses ən üst səviyyəyə qədər davam etdirilir.

Məhkumlardan işgəncəyə dayanıb ölməyənlər zəncirə vurulur və qaranlıq otaqlarda həbsdə saxlanılırdı. Edam cəzası isə xalqın gözü qarşısında, monarxın iştirakı ilə gerçəkləşirdi. Ömürlük həbs cəzasına məhkum edilənlərin mülkiyyətinə əl qoyulur, ailələri də yoxsulluğa düşər olunur, ya da sürgün edilirdi.

II. “Kral Hakim” modeli (“Richter-König”)

İnkvizision (axtarış) cinayət prosesi tip olaraq XX əsrdə dünyanın super-totalitar dövlətlərindən biri III Reyxstaq, yəni Nasionalist Almaniyasında hüququn və bütün hüquqçuların hökm sürən siyasi gücün qarşısında boyun əyməsinin digər nümunəsidir. Totalitar Nasizm rejimi hüquq doktrinası olaraq kökləri Roma hüququ ilə bağlı olmayan, ədalət və fərd əvəzinə Alman ruhunu, yardım və korporatizmini qoymağa çalışan “Ari hüququ”nun tətbiqinə başlamışdı. Adı çəkilən bu xüsuslar sadəcə və sadəcə mistik Ari qanından və torpağından qaynaqlanan bağa malik vəkil və hakimlər tərəfindən həyata keçirilə bilirdi. Həmçinin qanunlar Nasizm ideologiyası ilə şərh olunmalı idi. Hətta bu məsələdə Nasizm Almaniyasının Ədliyyə naziri və Almaniya Hüquq Akademiyasının rəhbəri Otto Thiereack tərəfindən 1943-cü ildə “Ədalətə təminat verən nüvə qanun Nasional Sosializmdir. Yazılı Qanunlar sadəcə Nasional Sosialist fikirlərin şərhinə köməkçi olmaq üçün mövcuddur” bəyanatı totalitarizmin Nasist formasının ümumən hüquqa baxışını müəyyən edirdi.

Bəhs edilən dövrdə Almaniyada müdafiə və ittiham sistemi də olduqca zəif idi. Hakim ittihamçı qismində çıxış etməklə cinayət prosesinin “kral”ı hesab olunurdu (Richter-König). Müdafiəçilər şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin lehinə tələb irəli sürdükdə, işə baxılarkən faşist dövlətinin qüsurlarını ortaya qoyduqda, hakimi və ya dövlət

ittihamçısını tənqid etdikdə ixtisaslaşmış məhkəmələrdə “etik davranmama” iddiası ilə təqsirləndirilir, ittiham olunur və cəzalandırılırdı (8,s. 247).

Müdafiəçinin məlumat almaq hüququ müdafiə olunan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin lehinə təsis edilmiş bir hüquq olaraq deyil, əksinə, müdafiəçinin məhkəmənin məmuru olaraq dövlətin uca mənfəətləri istiqamətində istifadə edə biləcəyi bir hüquq olaraq nəzərdə tutulmuşdu. Şübhəli və ya təqsirləndirilənin yaxınlarına və ya qohumlarına məlumat verməsi ümumən müdafiəçinin kollegiyadan xaric edilməsi ilə nəticələnirdi. Adı çəkilən təyziq metodları sırasında onsuz da maliyyə baxımından çətin vəziyyətdə olan müdafiəçilərə hakimlərin maliyyə üsuli-metodlarla tətbiq etdikləri təyziqlər də mövcud idi. Hakimlər müdafiə üçün təlimatlandırılmış vəkilləri siyasi meyarlara görə seçir və hətta bu meyarlara görə onların əmək haqlarının verilməməsinə hökm edə bilirdilər. Müdafiəçilərə hakimləri alçaltdıqları, qanunlara xor baxdıqları üçün, həmçinin dövlətə müxalif kəslərlə səmimi görüdüklərinə görə cinayət işi açılırdı. Nümunə: Yəhudi əsilli müdafiəçi “Ari” əsilli müvəkkilinə səmimi xitab etdiyinə görə, “Ari” əsilli müdafiəçi isə yəhudi əsilli müdafiəçi ilə gəlirini paylaşdığına görə vəzifədən xaric olunmuşdur. Nasist Almaniyasında müdafiəçinin vəzifədən kənarlaşdırılması halları arasında yəhudi ilə evli olmaq, şəxsləri “Heil Hitler” şəklində salamlamağı qüsur tutmaq, Nasist partiyasına yardım kompaniyasına qatılmamaq göstərilə bilər.

C. Qarışıq (karma) cinayət prosesi

Qarışıq cinayət prosesi forması ikili xarakterə malik olub, həm inkvizisiya (axtarış), həm də çəkişmə ünsürlərini özündə birləşdirir. Bu formalı cinayət prosesində cinayət iş üzrə məhkəmə icraatı zamanı cinayət təqibini həyata keçirən dövlət orqanları özlərinin dövlət-hakimiyyət səlahiyyətlərini itirirlər və ittiham tərəfinin nümayəndələri qismində çıxış edirlər (3,s.31). Müdafiə tərəfi isə məhkəmə icraatında ittiham tərəfi ilə analoji hüquqlara malik olur. Qarışıq xarakterli cinayət prosesində ibtidai istintaq mərhələsi mövcuddur və məhz həmin mərhələ axtarış başlanğıcına, məhkəmə baxışı isə çəkişmə başlanğıcına əsaslanır.

Çəkişmə cinayət prosesi ittiham və müdafiə məqamlarına üstünlük verirdisə, inkvizisiya cinayət prosesi mühakimə məqamına üstünlük verirdi. XVIII əsrdə Qərbin «Aydınlaşma mərhələsi»nə daxil olması ilə əlaqədar insanın doğuşdan gələn və ayrılmaz olan hüquq və azadlıqları düşüncəsi ilə inkvizisiya sisteminə olan müqavimət cinayət prosesini daha yaxşıya doğru çəkdi. Bununla da meydana gələn qarışıq cinayət prosesi təbii hüquqlarla bağlı olan ittiham və müdafiə məqamlarının müsbət tərəflərini özünə çəkərək karma sisteminin inkişafına yol açmışdır. Qarışıq sistemdə meydana gələn yeniliklərdən biri də ittiham olunan və ya şübhəli bilinən şəxslərlə əlaqədar «təqsirsizlik prezumpsiyası» (presumption of innocence) anlayışının yaranmasıdır.

Bu xüsusda əsas diqqət yetirilməli olan məqamlardan biri isə insan hüquqları anlayışının 1789-cu il Fransa burjua inqilabı ilə başlamasıdır, halbuki 4 iyul 1776-cı il tarixli Amerikanın “İstiqlal Bəyannaməsi” (American Declaration of Independence) rəhbər tutulmalıdır. Fransız inqilabının “fikir babaları” hesab olunan maarifçilərinin ilham qaynağı məhz həmin Bəyannamə və orada ifadə olunan “bütün insanların Uca Tanrı tərəfindən ayrılmaz hüquqlara sahib olaraq bərabər yaradıldığı, həyat, azadlıq və səadətə can atma, zülmə qarşı dirənmə haqqı” kimi çeşidli insan hüquqları anlayışlarını çağdaş dövrümüzdəki mənaları ilə istifadə edən insan hüquqları haqqında ilk mətdir. Bu səbəbdən Fransa Bəyannaməsi Amerika Bəyannaməsinin təsiri altında formalaşmış, həmin Bəyannamədə 1776-cı il tarixli sənədin insan hüquqlarına dair siyasi bəyanları kopyalanmış, Fransız dilinin daha geniş yayılması və yerləşdiyi coğrafi mövqe ilə əlaqədar olaraq Qitə Avropasında Anqlo-Sakson mənşəli azadlıq, bərabərlik, ədalət fikirlərinin yayılmasına səbəb olmuşdur (7, s.5).

Mütləqiyyət rejimində və kilsə hüququnda formalaşmış olan axtarış sistemi olmasa idi, bütün cinayət prosesinin çəkişmə üzərində qurulacağı qənaətinə gələn bir sıra Avropa alimlərinin fikrincə qarışıq sistem (karma) cinayət prosesual hüquqda bir durğunluq və ya geriləmədir. Amerikan hüquq ədəbiyyatında da oxşar fikirlər səsləndirilərək göstərilir ki, Qitə Avropasında tətbiq olunan cinayət prosesi iki əks tərəfin rəqabətinə dayanan ittihamdan daha çox bir qovuşdurma olduğu və tamamilə ittiham funksiyasını işğal edən hakimlərin ədalətli və yaxşı niyyətli olduqları inancına dayanan inkvizisionvari cinayət mühakimə icraatı olduğu qənaətindədirlər.

Çəkişmə prosesindəki kimi ittiham və müdafiə tərəflərinin dialoqlarının gərginlik səviyyəsinin olmadığı, eləcə də axtarış prosesindəki kimi sadəcə hakimlərin monoloqundan ibarət olmayan qarışıq cinayət prosesinin əsas əlamətləri aşağıdakılardır:

- 1) Cinayət prosesində dövlət ittihamını müdafiə edən şəxs qismində prokurorun mövcudluğu;
- 2) Hakim ittihamçı qismində çıxış etmir və tərəflərin dəlilləri ilə də bağlı deyildir;
- 3) İki mərhələdən ibarət cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək icraat mərhələsində ibtidai araşdırma yazılı, gizli şəkildə həyata keçirilir və məhdud mübahisələndirmə mövcuddur;
- 4) İkinci mərhələ olan məhkəmə icraatı mərhələsində çəkişmə prosesində olduğu kimi şifahilik, açıqlıq və tam mübahisələndirmə mövcuddur;
- 5) Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquq və öhdəlikləri siyasi rejimə görə dəyişkəndir.

Müdafiə hüququ ilə əlaqədar Amerika inqilabından sonra ABŞ Konstitusiyasına olan ilk 5 əlavə və düzəlişlərdə yer alacaq olan və 1776-cı il Virciniya Məclisi tərəfindən qəbul olunan “İstiqlal Bəyannamə”sinin 8-ci maddəsində təqsirləndirilən şəxsin müdafiə

hüququnun təminatçısı olan “susmaq hüququ-heç kəsin öz əleyhinə dəlil göstərməyə məcbur edilməməsi prinsipi” qəbul edilmiş, Fransa inqilabından dərhal sonra 2 sentyabr 1790-cı ildə verilmiş qərarname ilə Vəkillər Cəmiyyətinin ləğv olunmasına baxmayaraq , 1791-ci il tarixli başqa bir qərarname də tərəflərə özlərini şifahi və ya yazılı formada müdafiə hüququ ilə birlikdə özlərini müdafiə etmək üçün hüquq köməkçisini tələb edə biləcəkləri qeyd olunmuşdur.

Nəticə. Cinayət prosesində ittiham və müdafiə sisteminin inkişaf tarixi uzun bir yol keçməklə, müdafiə hüququnun tarixin ilk dövrlərindən ictimai ittihamı, yəni “imperium”u öz əlində rəhbər tutan şəxslərlə buna nəzrən gücsüz olan fərdin mübarizəsi şəklində təşəkkül tapmışdır. Müdafiə hüququnun əsasında konkretləşmiş olan ittiham sistemi, hər dönəm diktatorların, tiranların, avtoritar və totalitar idarəetmənin əzməyə çalışdığı insan şəxsiyyətinin müdafiəçisi olmuşdur (inkvizision cinayət prosesi). Bu cür rejimlərə nümunə olaraq 1917-ci il Bolşevik Proletar Diktaturasının süqutu ilə başlayan Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı, Mussolinin dövründə İtaliya faşizmi, Hitlerin hakimiyyəti dövründə Alman Nasizmi, Mao dövrünün Çin Xalq Respublikası, Pol Pot dövrünün Kamboca dövləti, Salazar dövrünün Portuqaliyası və Fransisko Franko hakimiyyətinin İspaniyası kimi bir çox rejimlər öz ideologiyaları ilə fərdin yaşamaq hüququ daxil olmaqla, bütün hüquq və azadlıqları heçə saymışlar.

Ümumən, bu mübarizə nəticəsində cəmiyyətin “Aydınlanma dövrü”nə qədəm qoyması ilə əlaqədar demokratiya, insan hüquqları. plüralizm (çoxluq) kimi anlayışların meydana gəlməsi, xüsusən cinayət prosesində susmaq hüququ, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, insan şəxsiyyətinin toxunulmazlığı prinsipi, söz azadlığı qismində şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları genişləndirilmişdir.

İnkvizisiya (axtarış) cinayət prosesində ittiham, ittiham olunan şəxsin bütün suallara doğru cavab verəcəyinə, bütün tanıdığı kafirləri rədd edəcəyinə, bütün kəfarətləri icra edəcəyinə dair and içməsi ilə başlayırdı. And içmədən boyun qaçırma kafirliyin, inkarın və şəxsin kilsəyə qarşı dikbaşlığı hesab olunduğundan onun islah edilməsinə ehtiyac duyulurdu. Bu əsnada həbs olunmuş şəxsin içindəkilərin isbatı üçün dindirməyə və təyziqə məruz qalmaları zəruri idi. Hiylə və işgəncə inkvizision hakimlərin tərəddüd etmədən müraciət etdikləri açar rolunu oynayırdı. Təsdiq əldə edilməsi üçün uzunmüddətli tutulma\həbs əsas vasitə idi.

Qarışıq sistem əvəzinə bir sıra alimlər tərəfindən “karma” sistem kimi tanınan cinayət prosesi ziddiyyətli hesab edilir. Buna səbəb olan məqamlardan biri də çəkişmə cinayət prosesində ittiham və müdafiə tərəfləri arasında tam bərabərlik olmasıdır. Bu gün ittiham funksiyasının bir növü də dövlət ittihamıdır, hansı ki bu funksiyanı yerinə yetirən prokuror və təqsirləndirilən şəxs arasında hər hansı bərabərlikdən söhbət gedə bilməz. Dövlət ittihamçısının tərəfsiz olması onlar arasındakı bərabərsizliyin haqlı səbəblərindən biridir. Çəkişmə prosesində ittiham olunan fərd hesab olunurdu və o, tərəfsiz hesab

olunmurdu. Bu halda karma cinayət prosesində dövlət ittihamçısının məqbul üstünlüyə malik olması ilə bağlı iddiasını təmin etmək üçün sonuncu tamamilə tərəfsiz olmalıdır. Bu isə müstəqil prokurorluq orqanlarının qurulması halında reallaşa bilər. Prokurorluq orqanlarının Ədliyyə (Ədalət) Nazirliyinin tərkibində olduğu hüquq sistemlərində isə dövlət ittihamçısının tərəfsizliyi şübhə altında olur. Müstəqil dövlət ittihamçısının isə təqsirləndirilən şəxsə bərabər olmayan mövqeyinin mövcudluğu qeyri-mümkün hesab olunur.

Eyni zamanda, müdafiə bir sistem halında olmalıdır, qarışıq (karma) cinayət prosesində tam tərəfsizliyi təmin edən bir müdafiə sistemi olmadıqca, inkvizision (axtarış) cinayət prosesinin haqsız tərəfləri aradan qalxmayacaqdır.

Bu baxımdan çəkişmə və axtarış cinayət prosesi arasında balansın əldə olunmasını təmin etmək üçün və müdafiə hüququnun ikinci dərəcədə qalmasının qarşısını almaq üçün çəkişmə cinayət prosesinin əlamətləri daha da genişləndirilməlidir. Qərbi Avropanın bir sıra ölkələrində, xüsusən, İtaliyada çarpaz dindirilmənin cinayət prosesinə tam daxil edilməsi bu yolda atılan mühüm addımlardandır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Dr. iur. Serhat Sinan Kocaoğlu. TarihseL Perspektifi ile Batı Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafı. Ankara Barosu Dergisi , Yıl:68, Sayı: 2010/3.
2. BEATTIE J. M., “Scales of Justice: Defense Counsel and the English Criminal Trial in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, Law and History Review, 9 Law & Hist. Rev. 221 [1991].
3. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. «Zərdabi LTD» MMC, Bakı: 2015, 412 s.
4. Əzimov Z.N. “Azərbaycan Respublikası cinayət prosesinin forması” // Bakı Universiteti Xəbərləri, 2017, №2.
5. Nur Başar, “Ceza Muhakemesi Hukukunda Müdafı”, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1984.
6. CALHOUN George Miller, “The Growth of Criminal Law in Ancient Greece”, Third Printing (2008), The Lawbook Exchange Ltd., Clark, New Jersey, 1999.
7. ROBERTSON A. H.-MERRILLS J. G., “Human Rights In The World”, Manchester University Press, Fourth Edition, Glasgow, 1996.
8. AKIN İlhan F., “Devlet Doktrinleri”, Filiz Kitabevi, 1962.
9. Erem Faruk, “Diyalektik Açıda Ceza Yargılaması Hukuku”
10. David Pannick, “Jurors Who Are in Reasonable Doubt”, The Times (London), 17.01.1995, Lexis News Library.

4. Copyright Protection on Musical Works

Aysel Musayeva

**Baku State University 2nd course
master student of Civil Law Department**

Summary. Creation of science, literature, works of art, inventions and other results of intellectual activity is noted as one of the bases of civil rights and duties. In this regard, authors in musical works in relation to copyright law refers to owners of civil legal rights and duties. This thesis deals with protection of copyright holders' rights, categorization as to musical works and sound recording, and difference between them, as well as copyright infringement and exclusions to it and copyright protection to curb piracy both in Civil Code and as well as in other legislative acts.

Keywords: copyright protection, musical works, composer, sound recording, copyright infringement, parody.

Introduction. Copyright as a branch of intellectual property law considers original works of authorship including literary, dramatic, musical, and artistic works. It legally protects an author's works and is that's why vitally necessary in book publishing, basically, in contemporary world of uncomplicated digital reproduction and distribution. While getting ownership determines that the creator can preserve his/her creation as intellectual property object and oversight who makes profit from it with permission in a lawful use or with misuse illegally. In literary works as one of the copyright protected objects, musical works are the most popular forms of entertainment that is impacted from significant quantities of copyright infringement.

This thesis addresses essence of copyright infringement itself and its difference from plagiarism, also exceptions to infringement for avoiding of confusions in this sphere.

In general, a copyright gives certain exclusive rights to persons who create original works of authorship, including literary, dramatic, musical, artistic and certain other intellectual works. In this regard, As to the article 14 of Civil Code of Republic of Azerbaijan, creation of science, literature, works of art, inventions and other results of intellectual activity is noted as one of the bases of civil rights and duties. (1) This protection relates to both published and unpublished works. Musical works are one of the favorite categories of copyright protection.

Concept of "work" as the product of creative activity of an author had appeared many centuries ago. But current legislation does not describe its concret definition due to its complicated, multilayered character, as well as in its another meaning, due granting of some characteristic feature in primary planning. As to Cerebrovsky, "work" is the set of

idea, opinion, images fixed in a tangible medium, received as the result of creative activity, expressed as to human perception capabilities. (3, page 5)

Majorly, the copyright in musical works protection is categorized in two classes namely as ‘works’ (musical, literary, dramatic works and artistic works – which include photographs) and ‘subject matter other than works’ (sound recordings, broadcasts, published editions and film – or ‘cinematograph works’). The author of musical work is a Composer. (2) Composer of a musical work is deemed as the person who composes the music whether he records it in any form of graphical notation or not. And application can be filed by composer or joint author. Duration of copyright protection for musical work published throughout the lifetime of the author until 50 years from the beginning of the next calendar year after his death. In case of joint authorship work, the duration shall be estimated at or without delay before the date of the death of the author died last. (4)

A musical work is a lyrical and graphical notational composition of a song, fixed on a material object such as a sheet of paper musical works which consists of music and any accompanying words. (5,page 7)

The sound recording is the recorded version of a musician singing or playing a musical work. While the graphical notation in musical work is recorded in any medium that sound can be produced, it is equal to sound recording.

The owner of the musical work has certain exclusive rights in this work. Anyone violating the exclusive rights of the copyright owner is an infringer of this copyright. To occur copyright infringement, persons must show that they own a valid copyright in the work which has been copied, in this regard, the copy is substantially similar to the protectable elements of the original work. Using a quantitative and qualitative analysis, courts evaluate amount of the original work is copied, and whether the character of expression is similar.

Injunctive relief, actual damages or profits, fair market value if the infringer had secured a license or the infringer’s profits, statutory damages, costs and attorneys’ fees and in the event of a willful infringement, possible criminal penalties are deemed as remedies of infringement.

While music copyright owners have strict control on how their musical works and sound recordings are used, there are some limitations that allow others to use copyrighted material without the approval of the copyright owner. (6, page 22) It considers doctrine of fair use. In determining fair use, certain factors are main: 1) whether the unauthorized copy is for commercial or noncommercial purposes; 2) the creativeness of the original song that was copied; 3) the amount of the song that was copied; 4) the effect that the unauthorized copy has upon the potential market for the original song.

As one of the famous cases deals with fair use a rap music group recognized as 2 Live Crew made a parody of the Roy Orbison song, “Oh, Pretty Woman.” Acuff-Rose refused to give permission to 2 Live Crew to use the song for a parody. In this case, the

United States Supreme Court found that 2 Live Crew's version of Roy Orbison's song "Pretty Woman" was a fair use as to the fact that the 2 Live Crew version transformed and was a parody of the original song. (7)

Conclusion. Unfortunately, there are no bright-line rules that apply when identifying whether any action is fair use. For example, it is a common misconception that it's not a copyright violation if the individual doing the copying is not making any money, if the copy is branded as "Promotional Use Only," or if the project is otherwise noncommercial. It's also deemed as a common misconception that it's not a copyright violation if you copy, for example, only 15 seconds or 4 bars of a song. Neither noncommercial or promotional nature of a use nor the specific duration of a copy alone control whether something is fair use.

BIBLIOPGRAPHY:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, "Hüquq yayın evi", Bakı 2018.
<http://www.e-qanun.az/code/8>
2. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 5 iyun 1996-cı il, № 115-IQ.
<http://www.e-qanun.az/framework/4167>
3. Şəhla Tahirqızı, "Müəllif hüququ", Bakı 2008,80 səh.
<https://ebooks.azlibnet.az/book/1FE2gUaW.pdf>
4. U.S. Copyright Act,17 U.S.C., approved October 19, 1976.
<https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/us/us389en.pdf>
5. Copyright & Music- Basics., 38 pages.
<https://simpsons.com.au/wp-content/uploads/Music-Business-Chapter-8-Copyright-and-Music-The-Basics.pdf>
6. Robert Brauneis, Musical Work Copyright for the Era of Digital Sound Technology: Looking Beyond Composition and Performance, (February 23, 2014), page 61.
https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=2360&context=faculty_publications
7. Campbell V. Acuff-Rose Music, Inc.
<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/510/569/case.pdf>

5. Dövlətin turizm sferasında fəaliyyət istiqamətləri

Lalə Abdurahmanova
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin
“Turizm hüququ” ixtisası üzrə II kurs magistrantı

Xülasə: Turizm fəaliyyəti ayrı-ayrı şəxslərin istirahət və asudə vaxt hüququnun səmərəli keçirilməsi, ödənişli dövrü məzuniyyət hüququnun realizəsi ilə bağlı münasibətləri əhatə edən bir fəaliyyət növü hesab edilə bilər. Eyni zamanda ayrı-ayrı dövlətlər iqtisadi gəlir əldə etmək maraqları baxımından ölkə turizminin inkişafına yönələn tədbirlər işləyib hazırlayırlar. Bu gün dövlətimiz həm daxili turizmin inkişafına, həm də bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirir.

Məqalədə məs bu istiqamətdə həyata keçirilən fəaliyyət növləri təhlil olunur, təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: turizm, dövlət, vətəndaş, iqtisadiyyat, vergi, turist

Giriş. Turizm, əhalinin ehtiyaclarını qarşılamağa və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə yönəlmiş bir sahə kimi, müasir iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətli yer tutur. Eyni zamanda, turizm iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq, təbii ehtiyatların tükənməsinə gətirib çıxara bilməz. Çünki turizm ixracata yönəlmiş bir sahədir və dünya bazarlarında qeyri-sabit vəziyyətdə digər sənaye sahələrinə nisbətən daha sabitdir.

Müasir dövrdə turizm bir sıra iqtisadi, sosial və humanitar funksiyaları yerinə yetirərək, bir çox ölkələrin sosial və iqtisadi inkişafının mənbələrinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının cari qanunvericiliyi turistlərin hüquq və mənafeələrinin təmin edilməsi və qorunması ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

A. Turizmin inkişafına dair dövlət tənzimlənməsi

Milli təcrübəyə nəzər salsaq, turizmə dəstək dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev turizmi hazırda Azərbaycan Respublikasında ən sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri kimi vurğulayır. Bununla yanaşı, dövlət başçısı həm də qeyd etmişdir ki, turizmin inkişafı prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmiş və hal-hazırda ölkəmizin müxtəlif güşələrində dünya səviyyəli turist mərkəzləri və kurortlar fəaliyyət göstərməkdədir.[4, s 11717]

Bunu eyni zamanda beynəlxalq qurumlar da qeyd edirlər. Dünya Turizm Təşkilatının rəhbərliyi də Azərbaycanda turizmin sferasının inkişafına dair görülən işlərə çox yüksək qiymət verir.

Beynəlxalq turizmdə dövlətimiz nəinki turistləri qəbul edən və ya onları “idxal edən” tərəf kimi, eyni zamanda müvafiq sferada dövlət siyasətinin formalaşdırılması, səlahiyyətli dövlət orqanları vasitəsilə dövlət tənzimləməsini həyata keçirən subyekt kimi iştirak edir [1, s 99]. Belə olduğu halda, sözsüz ki, dövlətin bu sahədə hüquq və vəzifələrə malik olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarında mövcud yanaşmaya görə, dövlətin bu sahədə ən mühüm funksiyalarından biri vətəndaşlarının vergi ödəmək qabiliyyətinin təmin olunmasıdır. Bundan başqa, göstərilir ki, sivilizasiyalı cəmiyyətlərdə dövlət turizmi dəstəkləyir və onun inkişafına yardım edir. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin aşağıdakı məqsədlərin realizəsinə çalışdığını qeyd edə bilərik:

1) İlk növbədə, vətəndaşların konstitusion istirahət hüququnun təmin olunmasının gerçəkləşdirilməsi;

2) Səyahət etmək üçün vətəndaşların gəlirlərin çoxalmasının təmin olunması;

2) Turizm sənayesinin inkişafı nəticəsində yeni iş yerlərinin yaradılması;

4) Turizm abidələrinin bərpası və ətraf mühitin qorunması;

5) Ölkənin mədəni potensialından və turist səfərlərindən turizmin inkişafına dair səmərəli istifadə edilməsi;

Turizm haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu da məhz Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə, dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən etməyə, turizm sahəsində meydana çıxan münasibətləri tənzimləməyə, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına yönələn dövlət siyasətini ifadə edir.

Eyni zamanda, sözügedən Qanunda Turizm infrastrukturunu sahəsində münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi, turizm infrastrukturunu sahəsində elmi-tədqiqatların inkişaf etdirilməsi, turizm infrastrukturunu sahəsində xüsusi razılığın verilməsi, standartlaşdırılması və turizm məhsulunun sertifikatlaşdırılması, daxili və dünya turizm bazarında turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsinə kömək göstərilməsi və s. aydın şəkildə göstərilmişdir.

Nəticə. Turizmin inkişafına dair dövlət proqramının işlənilib hazırlanması, turizmdə sahələrarası və regionlararası fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, turizm qanunvericiliyinin icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi, turizm təşkilatlarının dövlət reyestrinin aparılması dövlətin bu sferada mühüm addımlarındandır.

Belə hesab etmək olar ki, dövlət - yaradılmış müvafiq orqanlar vasitəsilə turizm siyasətini və dövlət tənzimləməsini müəyyənləşdirən, turizmin hərtərəfli inkişafı məqsədilə addımlar atan, onun həyata keçirilməsi üçün imkanlar yaradan, geniş səlahiyyətlərə malik bir təsisatdır.

Müvafiq qanunvericilik aktında bir sıra çatışmayan cəhətlər qeyd etsək, deyə bilərik ki, mövcud sahədə dövlət siyasəti tam müəyyən olunmur. Turizm sferasında Azərbaycan

Respublikasının dövlət siyasətinin sərhəd, vergi, valyuta, gömrük və digər nəzarət formaları üçün əlverişli şəraitin yaradılmalıdır. Turizm sahəsində dövlətin maraq və mənafeələrinin qorunmalı, rəqabət qabiliyyəti gücləndirilməli, antiinhisar qanunvericiliyə əməl olunmalı, turizm sənayesinin inkişafında milli və xarici investisiyaların təşviqi və digər bu kimi istiqamətlər müəyyən olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev Ə.İ, Aslanov E.Z. Beynəlxalq turizm hüququ. Dərslik. Bakı: NAT MMC,2011, 475 s.
2. “Turizm haqqında ” Azərbaycan Respublikasının Qanunu //<http://www.e-qanun.az>
3. Azərbaycan Respublikasında turizm fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə modeli // Qanun jurnalı, 2015, № 06 (248), s. 93-99
4. //<http://president.az/articles/>

6. Malların beynəlxalq alğı-satqısına dair müqavilələr haqqında Vyana Konvensiyası: Konvensiyanın tətbiq sahəsi

Günay Məmmədova

Kocaeli Universiteti, Xüsusi hüquq ixtisası, 1-ci kurs magistrantı

Xülasə. Malların beynəlxalq alğı-satqısına dair müqavilələr haqqında Vyana Konvensiyası Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 11 aprel 1980-ci il tarixində Vyana şəhərində qəbul olunmuşdur. 80-dən artıq ölkənin üzv olduğu konvensiyaya Azərbaycan Respublikası 1 fevral 2016-cı il tarixində “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının malların beynəlxalq alğı-satqısına dair müqavilələr haqqında Konvensiyası”na qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə qoşulmuşdur. Məqalədə konvensiyanın tətbiq sahəsi, o cümlədən alqı-satqı müqaviləsi anlayışı, konvensiyanın tətbiq sahəsi xaricində olan alqı-satqı müqavilələri, müqavilə predmeti olan “mal” və müqavilənin predmeti hesab edilməyən “mal” anlayışları araşdırılmışdır.

Açar sözlər:

Giriş. Beynəlxalq ticarət və satış hüququnun birləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar XX əsrdə başlamış və 1980-ci ildə Vyana Konvensiyasının qəbulu ilə nəticələnmişdir. Bir çox dövlətin iştirak etdiyi bu Konvensiya 1 fevral 2016-cı il tarixində “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının malların beynəlxalq alğı-satqısına dair müqavilələr haqqında Konvensiyası”na qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə Azərbaycan Respublikasında qanunvericiliyində tətbiq edilməyə başlanmışdır. Tətbiq sahəsi Konvensiyanın ilk 4 maddəsi ilə müəyyən edilir. Konvensiyanın 1-ci maddəsi beynəlxalq və daşınar əmlakın satışına aiddir. 2-ci maddə ilə isə Konvensiyanın hansı müqavilələrə şamil edilməməsi təsbit edilmiş, 4-cü maddəyə görə, Konvensiya tərəflərin hüquq və vəzifələri ilə əlaqəli məsələlərə tətbiq edilir. Həmçinin Konvensiya əhatə dairəsinə daxil olan alqı-satqı müqavilələrini müddələrinin etibarlılığı, satılmalı əmlakın satışdan sonrakı vəziyyəti ilə bağlı məsələləri tənzimləmir. Məqalə ilə qeyd olunan 4 maddə və müqafiq maddələrdə adları çəkilən anlayışlar hüquqi və nəzəri baxımdan araşdırılmışdır.

A. Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi

Beynəlxalq ticarət bərabərlik, etimad və qarşılıqlı maraq şəraitində inkişaf etməlidir. Bu baxımdan fərqli sosial, iqtisadi və hüquqi sistemləri nəzərə alaraq vahid hüquqi

qaydaların qəbul edilməsi həm beynəlxalq ticarət imkanlarının inkişafında, həm də mövcud münasibətlər əsasında hüquqi problemlərin həllində olduqca əhəmiyyətlidir. Beynəlxalq ticarətə tətbiq ediləcək qaydaların birləşdirilməsi ilə bağlı uzun illərdir tədqiqatlar aparılmışdır və bu tədqiqatlar Vyana Konvensiyasının Vyanada 11 aprel 1980-ci ildə keçirilmiş konfransı ilə qəbul edilməsi ilə nəticələnmişdir. (1, s.58)

Satış üzrə Vyana Konvensiyası beynəlxalq malların satışına aid olan mübahisələri birtərəfli qaydada həll etdiyi üçün, Konvensiya fərqli hüquqi ənənələrə və iqtisadi sistemlərə malik ölkələr tərəfindən də qəbul edilmişdir. Xüsusilə ABŞ, Rusiya, Fransa, İtaliya və Almaniya, habelə Avropa Birliyinin böyük bir hissəsi Konvensiyanın iştirakçılarıdır. Konvensiyanın müvəffəq olmasının əsas səbəblərindən biri çoxsaylı iştirakçı dövlətin olması ilə yanaşı həm “common law”, həm də “civil law” ölkələrində qəbul edilməsidir. Bundan əlavə, Kanada kimi qarışıq, Kuba, Çin kimi keçmiş kommunist və Misir, Suriya və İraq kimi İslam hüququnun tətbiq edildiyi hüquq sistemlərində də Konvensiya tətbiq edilir. (3, s.47)

Vyana Konvensiyasının tətbiq edilməsi üçün ilk növbədə satış müqaviləsi mövcud olmalıdır. İkincisi, satış müqaviləsi beynəlxalq olmalıdır, xarici elementlərə malik olmalıdır. Buradan malların bir ölkədən digərinə satıldığını (1, s.54) və tərəflərin tabe olduğu iki fərqli qanun olduğunu başa düşmək lazımdır. Konvensiyanın tətbiqi üçün sonuncu şərt isə müqavilə tərəflərinin mənsub olduqları dövlətlərin Konvensiya iştirakçısı olmasıdır. (10, s.30) Yəni, alqı-satqı müqaviləsinin yer baxımından da Konvensiyanın tətbiq sahəsinə daxil olduğu müəyyən edilməlidir. (5, s.22)

Vyana Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, Saziş, daşınan müqavilələr üzrə malların satılmasına və tərəflərin ayrı-ayrı ölkələrdə olduqları təqdirdə belə müqavilələrin yaradılmasına tətbiq edilir. (8, s.8) Beləliklə, Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi “malların satılması üçün müqavilələdir”. Konvensiyanın 2, 3, və 4-cü maddələri bu Konvensiyanın əhatə dairəsini tənzimləyir. Lakin, bu müddəaların bəziləri ilə Konvensiyanın müəyyən mal satış müqavilələrinə tətbiqi istisna edilmiş, bəzi mallar isə Konvensiyanın predmeti hesab edilməmişdir. Bu səbəblə satış müqavilələri anlayışını, konvensiyanın tətbiq edilmədiyi mal satış müqavilələrinin araşdırılması gərəklidir.

I. Alqı-satqı müqaviləsi

Vyana Satış Sazişi çərçivəsində satış müqaviləsi anlayışının açılması və təsviri yoxdur. Bu anlayış müqavilə tərəflərinin müqavilədəki müqavilə öhdəlikləri ilə izah edilə bilər. Konvensiyanın 30 və 53-cü maddələrinə uyğun olaraq, bir tərəf (satıcı) malları təhvil verməli, malların sənədlərini təqdim etməli və mallara mülkiyyət hüququndan imtina etməli, digər tərəf (alıcı) razılaşdırdıqları məbləği ödəməli və malı təhvil almalıdır. (14, s.26) Vyana Satış Sazişi çərçivəsində bu Sazişin hansı mal alqı-satqısı müqavilələrinin

tətbiq oluna biləcəyi qeyd olunmamışdır. Bununla birlikdə, Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən ilk üç bənddə Sazişin əhatə dairəsindən kənar olan satış müqavilələrinin növləri göstərilmişdir. (2, s.67)

II. Alqı-satqı müqaviləsi anlayışı

Müqaviləni müəyyən bir müqavilə növünə aid etmək üçün müəyyən məsələlərdə razılığın əldə edilməli olması (essentialia negotii) fikri Roma hüququna söykənir.. Müasir qanunda, qanunda başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, müqavilənin qüvvədə olması heç bir forma ilə şərtləndirilmir. Emptio venditio, satıcının bir mal (merx) çatdıracağını və alıcının satış qiyməti ilə (pretium = semen) bir miqdar pul verəcəyini elan etdiyi bir müqavilədir. Bununla belə, müqavilənin şərtinə tabe olmasa belə, tərəflər mal və minimum maya dəyəri ilə razılaşmalıdırlar. (3, s.42)

Vyana Satış Müqaviləsi, satış müqavilələrinin qurulması və ləğv edilməsi ilə bağlı bir çox problemlərin həllini təmin edir. Konvensiyanın üzvü olan hər bir dövlət, alqı-satqı müqavilələrinə dair öz daxili qanunvericiliyini deyil, Vyana Satış Sazişinin müddəalarını tətbiq etməyi öhdəsinə götürmüşdür. (16, s.8)

Satış Sazişinin tətbiq sahəsinə podrat müqavilələrinin də daxil edilməsi Sazişin əhatə dairəsini genişləndirmişdir. Belə ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin müddəalarına uyğun olaraq, istehsal ediləcək və ya istehsal ediləcək malların tədarükünə dair müqavilələr satış müqaviləsi hesab edilə bilər: *Malları sifariş edən tərəf malların hazırlanması və ya istehsal edilməsi üçün zəruri olan materialların əhəmiyyətli hissəsinin göndərilməsi öhdəliyini öz üzərinə götürmədiyi halda, hazırlanmalı və ya istehsal olunmalı malların göndərilməsinə dair müqavilələr alqı-satqı müqavilələri hesab olunur.* (4)

Ancaq, bu müqavilələrin satış müqaviləsi olaraq qəbul edilməsi üçün onlara sifariş verən tərəf (alıcı) istehsal və ya istehsal üçün tələb olunan materialın əhəmiyyətli hissəsini təmin etməməlidir. “Əhəmiyyətli hissə” isə materialın iqtisadi dəyəri əsasında müəyyən edilir. (7, s.143) Sifariş verən tərəf əhəmiyyətli bir hissə təmin edərsə, bu, müqavilə Konvensiyanın əhatə dairəsindən kənar hesab ediləcəkdir. (9, s.586-606) Alıcının təqdim etdiyi materiallar istehsaldan başqa digər öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün zəruridirsə, malların qablaşdırılması və daşınması üçün materiallar alıcı tərəfindən təmin edilirsə, Vyana Satış Sazişi tərəflər arasında razılığa tətbiq ediləcəkdir. (7, s.143)

Razılaşmaya əsasən, təchizatçı tərəfin vəzifəsi əsasən əmək və ya digər xidmətlər göstərilməsi olduğu təqdirdə Vyana Satış Sazişi tətbiq edilmir. Borcun əsas hissəsi əmək və ya digər xidmətlər ilə təmin olunmasa, satış elementi üstünlük təşkil edərsə, Vyana Satış Müqaviləsi onun tətbiqini tapa bilər. (16, s.39)

III. Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi xaricində olan alqı-satqı müqavilələri

Konvensiyanın 2-ci maddəsi ilə bəzi alqı-satqı müqavilələri Konvensiyanın tətbiq sahəsi xaricində buraxılmışdır. Həmin maddəyə görə Konvensiya: *şəxsi, ailə və məişətdə istifadə üçün satın alınan malların satışına, satıcının müqavilənin bağlanılmasından əvvəl istənilən vaxt və ya müqavilənin bağlanıldığı an malların belə məqsədlərdən hər hansı biri üçün satın alındığını bilmədiyi və ya bilməli olmadığı hallar istisna olmaqla; hərrac vasitəsilə satışa; icra qaydasında və ya qanunun tələbinə əsasən digər qaydada satışa* (4) tətbiq edilmir.

Bu maddəyə görə, Vyana Satış Müqaviləsi, şəxsi və ya ailə ehtiyacları üçün və ya məişət ehtiyacları üçün malların satılması, hərrac yolu ilə satış, icra və ya məhkəmə orqanlarının hər hansı digər qərarı əsasında həyata keçirilən satışlara tətbiq edilmir. Vyana Satış Sazişinin icrası tərəflərin tacir və ya satışın ticari satış olub-olmamasından asılı olmayaraq, Saziş bu tənzimləmə çərçivəsində istehlak satışlarına şamil edilməyəcəkdir. (17, s.554-555)

İstehlak satışları malların şəxsi və ya ailə ehtiyacları və ya məişət ehtiyacları üçün alınması deməkdir. Malların növlərinə və miqdarına heç bir məhdudiyyət yoxdur. Burada vacib olan şey, müqavilə bağlanılan anda alıcının məqsədidir. Alınan malların istehlakçının məqsədi üçün deyil, fərqli bir məqsəd üçün istifadə edilməsi əhəmiyyətsizdir. Malların xarakteri (geyim, idman avadanlığı kimi), elementlərin sayı, alıcının vəziyyəti, alıcının ifadələri və şəxsiyyəti malların şəxsi məqsədlər üçün alındığını müəyyənləşdirməyə kömək edir. (9, s.586-606) Yəni müqavilənin Vyana Konvensiyası ilə əhatə olunması üçün satış istehlakçı satışı deyil, kommersiya xarakterli satış olmalıdır. Məsələn, alıcı 300 saç qurutma maşını aldıqda bunun ticarət satış olduğu aydın olur.

Satıcı, malın fərdi, ailə və ya məişət ehtiyacları üçün satın alındığını müqavilə bağlanmazdan alındığını bildiyi və ya bilməli olduğu halda, bu satış Vyana Konvensiyası ilə əhatə olunmayacaqdır. Bu müddəaya görə, satıcı ən azı müqaviləsinin daxili qanunvericiliyə və ya Müqaviləyə tabe olub olmadığını bilməlidir. Satıcı malların şəxsi, ailə və ya ev istifadəsi üçün nəzərdə tutulduğunu bilmirsə və ya bilməli deyildirsə, bu satış istehlak müqaviləsi olsa da Müqavilənin müddəaları tətbiq olunacaqdır. (2, s.84)

Lakin, satıcı müqavilənin qurulduğu anda istehlak alqı-satqısı müqaviləsinin olduğunu bilmədiyini, alıcı isə müqavilənin kommersiya müqaviləsi olduğunu sübut edərsə, Vyana Satış Müqaviləsinə tətbiq etmək mümkündür. (9, s.586-606)

Vyana Satış Müqaviləsi çərçivəsində olmayan digər satış növləri açıq hərracla həyata keçirilən satışlardır. Satış müqavilələri alıcı və satıcı satıcının əmlakını müəyyən bir qiymətə alıcıya təhvil verdiyi zaman bağlanılır. Yəni, tərəflərin sərbəst iradəsi mövcud olur. Ancaq bu vəziyyəti auksion satışlarında görmək mümkün deyil. Yəni, əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir alıcı yoxdur, həm də alıcı ilə satıcı arasında müəyyən edilmiş qiymət yoxdur. Bu hərraclar Müqavilə ilə əhatə olunsaydı, alıcının kim olduğundan asılı olaraq

yalnız tenderin sonunda müəyyən edilə bilərdi. Satış müqaviləsinin bağlanması bu cür təsadüfi nəticələrə bağlanılmaması və qarışıqlığın yaranmaması üçün açıq hərracla həyata keçirilən satışlara Konvensiyanın tətbiqinin istisna edilməsi düzgün bir həlldir. (7, s.140)

Vyana Satış Müqaviləsi ilə əhatə olunmayan son satış növü məhkəmə qərarları və ya digər dövlət orqanlarının qərarları ilə həyata keçirilən məcburi satışlardır. Bu satış növləri Satış haqqında Vyana Konvensiyasına daxil deyildir, çünki bu satışlar, ümumiyyətlə, dövlətlərin daxili qanunlarına aid qərarların icrası ilə əlaqədardır. Həmçinin beynəlxalq aləmdə bu cür satışlara tez-tez rast gəlinmir.

B. Malların Beynəlxalq alqı-satqısı haqqında Vyana Konvensiyasının predmeti

Satış müqaviləsinin konsepsiyasında olduğu kimi mallar anlayışı da Vyana Konvensiyasında izah edilməmişdir. Konvensiyanın maddələri bütövlükdə nəzərdən keçirildikdə, mal anlayışı deyildikdə, daşınar malların bu anlayışla əhatə olunduğu görülür. Satış müqavilələri ticari müqavilə şəklində qurulur və pul qarşılığında malların qarşı tərəfə verilməsi ilə bağlanılır. Bu səbəblə müqavilənin predmeti olan mal maddi dəyəri olan mallar deməkdir. Bununla birlikdə, satış müqavilələrinin mövzusu olan hər bir mal Vyana Satış Müqaviləsinin əhatə dairəsinə daxil edilə bilməz. Məsələn, Vyana Satış Müqaviləsinin 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, bəzi mallar müqavilənin tətbiq dairəsindən xaric edilir. Malların istifadə olunmuş və ya yeni olması vacib hesab olunmur. (18,s .1082)

I. Mal anlayışı

Mal anlayışı da əşya kimi də ifadə edilə bilər. Əşya, maddi varlığı olan və fiziki quruluşundan və kommersiya dəyərindən asılı olmayaraq aparıla bilən bir şeydir. Fransa qanunlarında, “əşya” iqtisadi dəyəri olan hər şeyi əhatə edən bir konsepsiya kimi qəbul edilmişdir. Alman Mülki Məcəlləsi ilə cismani olaraq mövcud olan varlıqları “əşya” olaraq qəbul edilmişdir. (12, s.4-5)

Satış müqavilələri baxımından mal termini daşınar və daşınmaz əmlakları əhatə edir. Hətta, maddi, cismani bir varlığa sahib olmaq belə lazım deyildir. Pulla əvəz edilə bilən bütün iqtisadi dəyəri olan maddi və qeyri-maddi aktivləri satmaq mümkündür. Məsələn, iddia hüququ, ideya və veksəl işləri satılması da satış müqavilələrində yer alır. Vyana Satış Müqaviləsi baxımından müqavilə ilə əhatə olunan mallar anlayışı o qədər də geniş deyil. Konvensiyanın şərhində bildirilir ki, müqavilə ilə yalnız daşınar mallar əhatə olunmur. (7, s.136)

Xüsusilə kompüter proqramları baxımından qeyri-maddi aktivlər şəklində olan əşyaların Vyana Konvensiyasına əsasən mal olaraq qəbul edilməsi baxımından

mübahisəlidir. Doktrinada bəzi müəlliflər kompüter proqramlarının Vyana Konvensiyası ilə əhatə olunduğunu düşünürlər, çünki məlumat daşıyıcısında qeydiyyatı alındıqda bu artıq daşınar əşya formasında olan maldır. Bu müəlliflər vəziyyətin elektron satış baxımından fərqli olduğunu, hər hansı bir diskdə və ya digər daşınan materiallarda olmadığı üçün Vyana Konvensiyasının bu cür satışlara şamil edilmədiyini söyləyirlər. (2, s.89-90) Bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, intellektual əsərlər və maddi aktiv olmayan nəzarət altına alın biləcək şeylər, əldə etmə üsullarından asılı olmayaraq Konvensiyanın əhatə dairəsinə daxildir. Həmin müəlliflər hesab edirlər ki, standart bir kompüter proqramı, məlumat daşıyıcısında olmadığı təqdirdə Konvensiya ilə əhatə olunmur. Standart proqramlar geniş istifadəçilərin ehtiyaclarına cavab verən əvvəlcədən hazırlanmış proqramlardır. Qeyri-standart proqram, başqa sözlə xüsusi proqramlar istifadəçinin istəyinə əsasən hazırlanan fərdi, xüsusi proqramlardır. (18, s.1083) Beləliklə, Kompüter proqramı, digər daşınar əmlaklar kimi, ticarət məqsədləri üçün satıldıqda Vyana Satış Sazişi ilə əhatə olunacaqdır. Şəxsi məqsədlər üçün İnternetdə satış, kompüter proqramı ilə disklərin və ya digər maddi aktivlərin satışı Vyana Satış Sazişinə daxil deyildir. (15, s.2)

II. Vyana Konvensiyasının tətbiq sahəsi xaricində tutulan mallar

Konvensiyanın 2-ci maddəsinə görə *səhmlərin, payların, investisiya qiymətli kağızlarının, ödəniş qiymətli kağızlarının və ya pulun satışı; su və hava nəqliyyatı gəmilərinin, habelə hava yastıqlı gəmilərin satışı; elektrik enerjisinin satışı* Konvensiyanın tətbiq sahəsinə daxil deyildir.

Birincisi, Vyana Satış Sazişi, qiymətli kağızların kommersiya qiymətli kağızlarına alqı-satqısına tətbiq edilmir. Bu satışlar bir çox dövlətlərin daxili qanunları ilə tənzimlənir. Dövlətlərin daxili qanunlarında mövcud olan məcburi müddəalarla ziddiyyətlərin qarşısını almaq üçün bu mallar Konvensiyanın təsir dairəsinə daxil deyil. Ticarət istiqrazlarının Konvensiyadan çıxarılmasının əsas səbəbi bəzi ölkələrin qanunlarına görə bu qanun layihələrinin mal kimi qəbul edilməməsidir. Burada ticarət notlarına satış zamanı verilən qəbzələr və digər ticarət qeydləri daxil deyil. Vyana Satış Sazişinin 38. və 54. Maddələri malların satılması zamanı təqdim edilməli olan sənədlərə dair müddəalar mövcuddur. (2,s.97) Pul haqqında Konvensiyanın icrasına gəldikdə, bu müddəa dövriyyədəki pulların hər hansı bir ölkədə satılmasına aiddir.

Gəmilərin, gəmilərin hava yastıqlarının və təyyarələrin satışının Vyana Satış Konvensiyasının əhatə dairəsinə düşməməsinin səbəbi, bu nəqliyyat vasitələrinin daşınar və ya daşınmayan sayılmaları və bir reyestrə qeyd edilməmələrinin hər ölkəyə görə fərqli olmasıdır. (11, s.58) Yəni, bu sahədə hüququn birləşdirilməsinin çətin olmasıdır.

Elektrik enerjisinin satılmasının istisna olunmasının əsas səbəbi elektrik enerjisinin qanuni təbiəti - xüsusən maddi olaraq var olub-olmaması barədə konsensusun olmamasıdır. Elektrik enerjisi satış müqavilələrində son dərəcə detallı müddəaların olması

Konvensiyanın tətbiq edilməsini zəruri etməyən bir digər səbəb hesab edilir. (7, s.45)
Lakin, digər enerji mənbələrinin, məsələn təbii qazın və ya neftin satılması Vyana Satış Sazişi çərçivəsində hesab edilir. (17, s.45)

Nəticə. Hüququn birləşdirilməsinin nəticəsi olan Malların Beynəlxalq Satışı haqqında Vyana Konvensiyası, satış müqavilələrini bu baxımdan tənzimləyir. Ancaq bu müqavilələr heç bir satış müqaviləsi deyildir. Bu konvensiyalar beynəlxalq keyfiyyətə uyğun olmalıdır. Beləliklə müqavilə iki dövlət elementi olmalıdır, dövlətlər konvensiyanın tərəfi olmalıdır. Eyni zamanda, Vyana Satış Müqaviləsi, yalnız daşınar əmlakın alqı-satqısı müqavilələrinə tətbiq edilə bilər, baxmayaraq ki, satış müqavilələrinin predmeti maddi və qeyri-maddi mallar ola bilər. Ancaq bu, bütün daşınar malların və bütün növ satış müqavilələrinin Vyana Satış Müqaviləsi ilə əhatə olunduğunu ifadə etmir. Vyana Satış Sazişinin 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, şəxsi məqsədlər (istehlakçı), auksion və rəsmi qərarların icrası məqsədi ilə edilən satışlar Vyana Satış Sazişində əks olunmur. Burada kommersiya məqsədləri üçün deyil, şəxsi məqsədlər üçün edilən satışlar Sazişin səlahiyyətlərinə daxildir. Ancaq istisna haldır ki, satıcı satışın istehlak satışı olduğunu bilmir. Satıcı istehlak satışının olduğunu bilmir, alıcı bunun kommersiya satışı olduğunu sübut etməyə borcludur. Digər tərəfdən, hərrac yolu ilə edilən satışlarda satış müqaviləsi əsasında satışın bütün elementləri yoxdur. Başqa sözlə, satış müqavilələrinin qurulma vaxtı alıcı və satıcı ilə əvvəlcədən və müəyyən bir qiymətə razılaşırlar. Bu, auksion satışlarında belə deyil. Rəsmi qərarların həyata keçirilməsi məqsədi ilə edilən satışlar hər bir dövlətin daxili qanunları ilə fərqli olduğu üçün qarışıqlığın yaranmaması məqsədi ilə bu satışlar Konvensiyanın əhatə dairəsindən xaric edilmişdir.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq podrat müqavilələri Vyana Satış Sazişində əks olunmur. Bunun üçün sifariş verən tərəf istehsal və ya istehsal üçün tələb olunan materialın əhəmiyyətli hissəsini təmin etməməlidir.

Müqavilədə satış müqaviləsi anlayışının tərfi və təsviri və ya bir malın tərfi verilmir. Bununla birlikdə, 3-cü maddə müqavilədə nəzərdə tutulmayan malları tənzimləyir. Burada qiymətli kağızlar, veksellər və pullar; Gəmilərin, gəmilərin, hava yastıqlarının və ya təyyarələrin satışı; elektrik satışa aiddir. Satış predmeti olmayan pul dedikdə isə dövriyyədəki pul nəzərdə tutulur. Veksellər bəzi ölkələrin qanunvericiliyinə uyğun olaraq mal sayılmadığı üçün müqavilə dairəsindən xaric edilir. Bununla yanaşı, malların satışı ilə təmin edilməli olan sənədlər isə Konvensiyanın predmetinə daxildir. Əslində, tərəflərin Müqavilədə müəyyən müddəalarla əlaqəli qeydləri tərəflərə çatdırmaq məcburiyyətində olduğu müəyyən edilmişdir. Konvensiyada qeyd olunan gəmilərin, gəmilərin və digər nəqliyyat vasitələrinin tətbiq dairəsinə düşməməsinin səbəbi ayrı-ayrı dövlətlərdə bu nəqliyyat vasitələrinin fərqli qeydiyyatı ilə əlaqədardır. Elektrik enerjisinin satışına dair bir müddəanın olması, elektrik müqavilələrində həddən artıq çox detalın olması və elektrik enerjisinin maddi mal sayılması mübahisəli olmasıdır. Bundan əlavə, neft və təbii qaz müqavilələrinin alqı-satqı müqaviləsi çərçivəsində hesab olunur. Digər bir

mübahisəli məsələ kompüter proqramlarının Konvensiya çərçivəsində satılmasıdır. Bu mövzuda ümumi fikirlər, proqram kommersiya məqsədləri üçün və maddi daşıyıcıda satıldıqda satış predmeti hesab olunması haqqındadır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. **Ahmet YILMAZ-Muhammed DÜLGERLER**, Rights and Obligations of the Buyer under the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)

<file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/cisg%20uygulama%20alani%200var.pdf> (erişim: 17.11.2019)

2. Ali Gümrah **TOKER**, 11 Nisan 1980 tarihli Uluslar Arası Taşınır Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin (Viyana Sözleşmesi) Uygulama Alanını, Yüksek lisans tez, İzmir 2004.
3. Atakan Adem **SELANİK**, Orkun **BAYRAM**, Işılay **TALAY DEĞİRMENCİ**, Viyana Satım Antlaşması'nın (CISG) Tarihsel Gelişimi ve Uygulama Alanı

<file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/cisg%20makalee.pdf> (erişim: 11.11.2019)

4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının malların beynəlxalq alğı-satqısına dair müqavilələr haqqında Konvensiyası'na qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikası Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/32092>
5. Cansu **KAYA**, ULUSLARARASI MENKUL MAL SATIMINA DAİR BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ANTLAŞMASI (CISG) GEREĞİNCE ALICININ SATIM BEDELİNİ ÖDEME BORCU, Yüksek lisans tezi, İstanbul 2008 .
6. Cevdet **YAVUZ**, Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler, 10. Bası, İstanbul 2012.
7. Ercüment **ERDEM**, Viyana Satım Antlaşması'na Genel bakış ve Maddi Uygulama Alanı, <file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/cisg%20nedir.pdf> (erişim: 04.11.2019)
8. Ergun **ÖZSUNAY**, Uluslararası Ticaret hukuku hakkında Birleşmiş Milletler Komisyonu Tarafından Hazırlanmış bulunan"Uluslararası Taşınır Satımı Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme"

<file:///C:/Users/User/Downloads/ergun%20unuusay.pdf> (erişim: 15.11.2019) .

9. Elif **ŞEN**, VİYANA SATIM SÖZLEŞMESİNİN UYGULAMA ALANI, Kesit Akademisi dergisi, S 10, Aralık 2017.

10. Eylem **APAYDIN**, SATIM HUKUKU ÖZELİNDE ULUSLARARASI SÖZLEŞME HUKUKUNUN BİRLEŞTİRİLMESİ ÇALIŞMALARININ KRONOLOJİSİ

<file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/8-Eylem-APAYDIN.pdf>

(erişim: 12.11.2019)

11. Hüseyin Murat **DEVELİOĞLU**, CISG'nin Sözleşmelerin Konusu ve Niteliği Bakımından Uygulama Alanı, , Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2013/1, Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın (CISG) Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Değerlendirilmesi Sempozyumu Özel Sayısı, İstanbul 2015.

12. **OĞUZMAN, K., SELİCİ, Ö. & ÖZDEMİR S.** Eşya hukuku. İstanbul 2016.

13. Simin **YALÇINTAŞ**, VİYANA SATIM SÖZLEŞMESİ'NİN KAPSAMI VE SÖZLEŞME İLE TÜRK MİLLETLERARASI SATIM HUKUKUNDA YAŞANACAK DEĞİŞİKLİKLER

<file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/uygulma%20alan%3B%20cisg.pdf> (erişim: 04.11.2019).

14. Yavuz **DAYIOĞLU**, CISG UYGULANMASINDA SÖZLEŞMENİN İHLALI HALİNDE ALICININ HAKLARI VE ÖZELLİKLE ALICININ TAZMİNAT TALEP ETME HAKKI, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bigli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2010.

15. Yavuz **KAPLAN**,, “1980 Tarihli Birleşmiş Milletler Viyana Sözleşmesi Çerçevesinde, İnternet Ortamında Bilgisayar Programı Satış Sözleşmesi”, S2, 2002,

<file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/cisg%20bilgisayar.pdf>

(13.11.2019)

16. Yeşim **ATAMER**, Yeni bir milletlerarası satım hukukuna doğru: Uluslar Arası Taşınır Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve Türkiye, HPD d, Eylül 2006.

17. Yeşim **ATAMER**, Uluslararası Satım Sözleşmelerine İlişkin Birleşmiş Milletler Antlaşması (CISG) Uyarınca Satıcının Yükümlülükleri ve Sözleşmeye Aykırılığın Sonuçları, Beta Yayınevi, İstanbul 2005.

18. Zeynep **YILDIRIM**, MİLLETLERARARASI MAL SATIMINA İLİŞKİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞMESİ'NİN (VİYANA SATIM SÖZLEŞMESİ) UYGULAMA ALANI, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi,

file:///C:/Users/User/Downloads/1avrupa%20sozleshmesi/17_1-2_36.pdf.

➤ STUDENT YOUTH ORGANIZATION OF BAKU STATE UNIVERSITY LAW FACULTY

Ac. Zahid-Xalilov str.,23
Baku, Azerbaijan

Phone: +994 709579257
E-mail: syolawbsu@gmail.com
Facebook: www.facebook.com/syolawbsu